

drabbrikan

Neuopon palla marro biittipa dran Frantzwagner kettanepa

I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3 - Sommarhälsning - Nijallesko Hälsfarepa
- Sid 4-5 - Nevopan - Nyheter
- Sid 6-9 - Behövs en delning mellan romer och resande av Jon Pettersson
- Sid 10-14 - "Tattare" och annat löst folk - ett radioprogram från 1986 av Niklas Bernsand
- Sid 15-18 - Resande i musik - en granskning av en SVT-dokumentär av Arvid Bergman
- Sid 19-23 - En förbjuden kärlek. En illustrerad berättelse av Raymond Husac
- Sid 24-28 - Mengels arkiv om "zigenare" - Del 1. H.O. Schönbecks brev av Arvid Bergman
- Sid 29-33 - Återbesök hos Palm, med en liten utvikning om Laurin av Urban Lindqvist
- Sid 33-43 - En unik bok om tjeckiska sinter av Niklas Bernsand
- Sid 30-51 - En fransk romaniordlista med svenska ord? av Jon Pettersson
- Sid 52 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Sofie Lindberg

Ansvarig utgivare Arvid Bergman

Redaktör Jon Pettersson

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

KULTURRÅDET **SKÅNE**

Sommarhälsning – Nijallesko Hälsfarepa

Kära läsare,

Nu står vi inför en ny härlig sommar och precis till Midsommar, en av våra käraste högtider, publicerar vi vårt 40:e nummer av Drabbrikan. Det är för oss en tid av flerfaldig glädje. Bakom oss har vi ett halvår av intensivt arbete. Framför oss har vi en tid då vi får kosta på oss att vila ut. Att bara kunna få ligga och värmas av den sköna sommarsolen, att få bada i varma vatten eller bara få njuta av en bok i solstolen, svalkad av den lätta sommarbris. Så härligt det ska bli! Sommaren är en tid vi alla så länge har väntat på och den ser ut att börja bra. Inte minst genom att vårt landslag inledde VM i fotboll med en storvinst mot Tunisien. Ska det rentav bli en repris från 1994-års VM? Det är nog förhoppningen hos oss alla som minns vårt dåvarande landslags bragd.

Vårt omvärldsläge är inte lika härligt, men på sina håll finns det ett och annat tecken som kan stärka vårt hopp för framtiden. Kanske stridigheterna som påverkar oss alla snart upphör? Så att alla de stackars människor som drabbas av krigets elände befrias från detta. Vi som "bara" drabbas av höga kostnader och en allmänt förhöjd oros känsla inför framtiden, vi har det trots allt ganska bra. Ganska så mycket bättre än många andra runtom i världen faktiskt, det kan vara bra att tänka på! Vi kan vara tacksamma över att faktiskt få slippa krigets fasor.

Om vi vänder blicken inåt vår verksamhet så kan vi konstatera att det är väldigt många saker i görningen. Efter sommaren sätter vi den lokala historien under luppen. Närmare bestämt för Helsingborg, staden där vi har vårt säte och staden som kallas sundets pärla. Vi inleder också ett flerårigt arbete med att samla in fotografier, föremål, berättelser och annat runtom i landet. Vi planerar att besöka olika platser och bjuda in till att delta i våra aktiviteter. Efter sommaren avslutar vi också vårt tvååriga arbete med att skapa en struktur för ett långsiktigt språkligt arbete tillsammans med norska resande. I vårt gemensamma Språkråd för Skandinavisk romani. I september kommer en konferens att anordnas kring detta, men om det blir i Norge eller i Sverige har vi ännu inte bestämt. Som alltid kan Du som är intresserad att delta och bidra till vår verksamhet kontakta oss via formuläret på – frantzwagner.org/kontakt

Under sommaren håller vi som många andra verksamheter delvis stängt. Vi ska försöka vila ut och ladda batterierna inför andra halvan av 2026, som kommer att bli intensiv. Information om våra deltagaraktiviteter sprids i vanlig ordning genom våra mejllistor, till de som har anslutit sig dit vill säga.

Vår kalender ser redan nu ut att bli så pass fullspäckad att vi har beslutat att inte verka inom vissa områden, som de som rör arbetsmarknads-, bostads- och andra liknande politikområden. Som snarare är integrationspolitik än minoritetspolitik. Vårt engagemang centreras till områden som rör historia och kulturarvs- och språkfrågor samt identitet. Vi tar sikte på att utöka vår samverkan med nuvarande och nya partners och att hitta nya vägar för att nå ut och dela med oss av våra perspektiv, synpunkter och kunskaper.

Tills dess önskar vi våra läsaren en underbar sommar,

/Drabbrikans Redaktion och Frantzwagner Sällskapets styrelse

© Frantzwagner Sällskapet

MUCF instiftar ett råd för nationella minoriteter

Den 5 maj hölls årets första gemensamma samråd mellan de nationella minoriteterna och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF).

Mötet präglades av diskussioner om inflytande, finansiering och hur minoritetspolitiken ska utvecklas när samordningsansvaret nu har övergått till MUCF.

En återkommande fråga var de ekonomiska förutsättningarna för minoritetsorganisationerna. Flera deltagare framhöll att årliga bidragsansökningar försvårar långsiktig planering och att det behövs stabilare finansiering och bättre framförhållning.

Även samrådets utformning diskuterades. Det efterlystes bättre återkoppling och former som ger ett mer reellt inflytande över minoritetspolitiken. MUCF meddelade efter mötet att myndigheten

avser att tillsammans med de nationella minoriteterna ta fram en gemensam samrådsmodell och fortsätta dialogen under hösten.

Samrådet visade på en bred samsyn om behovet av att stärka minoritetspolitiken och skapa bättre långsiktiga förutsättningar för arbetet.

MUCF kommer att inrätta ett råd för de nationella minoriteterna. De söker nu personer som vill bidra till att utveckla en inkluderande minoritetspolitik och som identifierar sig som jude, rom, sverigefinne eller tornedaling. Kunskap om minoritetspolitiken och hur den fungerar i praktiken är nödvändig. Mandatet är personligt och man representerar sig själv. Ansökan är öppen fram till den 20 juli 2026 och hittas på deras hemsida – mucf.se

/ Redaktionen

Minoriteternas egna berättelser i Helsingborg

Efter sommaren påbörjas en ny spännande satsning tillsammans med Helsingborgs Stadsmuseum. Fram till sommaren 2027 tar vi sikte på att hitta nya vägar och deltagare som kan vara med och synliggöra de nationella minoriteterna i det lokalhistoriska kulturlandskapet.

Bidragen kommer att publiceras på det befintliga Helsingborgs Stadslexikon, där glimtar ur den lokala historia synliggörs online. Något som saknas där och som staden efterfrågar är berättelser som rör de nationella minoriteterna.

Redan nu har ett första bidrag publicerats under – stadslexikon.helsingborg.se och under rubriken – **Tidiga källor om resandefolket i Helsingborg**

Efter sommaren kommer Frantzwagner Sällskapet och Helsingborgs Stadsmuseum att bjuda in till ett gemensamt informationsmöte. Är du intresserad av att delta i denna viktiga satsning? Skriv då till oss via formuläret på vår webbsida:

frantzwagner.org/kontakt

/Redaktionen

Du har inte missat vår podd om romanispråket?

Podd

En resandes guide till romani

Frantzwagner sällskapet

På en resa genom tio avsnitt guidar vi dig genom romanispråkets tusenåriga historia.

Kanske får du svar på saker du undrar över rörande språket?

Podd-serien är kostnadsfri och finns på:

Är du intresserad av att delta i vårt språkliga arbete? Skriv till oss via:

frantzwagner.org/kontakt

Behövs en delning mellan romer och resande?

Så lyder titeln på ett av Radio Romanos radioreportage från den 8 maj. Fast både rubriken – *“Trobu jekh ulajipe mashkar Rom thaj Resande?”* – och informationstexten till reportaget är skrivna på Radio Romanos tillämpade form av romani. Den som de själva kallar media-romani. I grund och botten är språket en mix av östeuropeiska flekterande romanivarieteter. I praktiken har språket inte någon gångbarhet för talare av västeuropeiska varieteter. För talare av den sammanflätade svenska romanin, de resande, är den fullständigt oförståelig. Med tanke på inslagets innehåll och vinkling kan det förstås vara intressant för de som berörs av inslaget att begripa vad som sägs om dem.

I texten till inslaget står att grunden till att romer kunde bli en nationell minoritet är att de resande kom till Sverige år 1512 och att man i Norge har en delning mellan grupperna romer och resande. Slutligen framgår att en resande som heter Marion Roos skulle vilja se en delning mellan romer och resande även i Sverige.

Inslagsreportern Adam Szoppe säger i början av sitt tvåminutersinslag att många resande inte vill identifiera sig som ”rom” och därefter blir Marion Roos inklippt.

”– Självt identifierar jag mig inte som rom eftersom jag anser att jag är resande, men vi går ju under paraplyet utav romer och det är bara en acceptans”, säger hon.

En annan resande som får uttalat sig i reportaget är Eleonor Lindgren (tidigare Frankemo, reds.anm.). Det framgår inte vilket sammanhang någon av kvinnorna uttalar sig och på vilken frågeställning. I den kortadel Eleonor uttalar sig säger hon såhär:

”– Rom, alltså resanderom, är ett väldigt laddat ord i resandegruppen, för vi har aldrig kallat oss för det, det är ett nytt ord för oss. Jag ser ju att det börjar, alltså sakta men säkert börjar ordena att accepteras, men det tar tid. Det är väldigt många resande som säger att vi inte är romer, vi är liksom ett romanofolk så, men inte romer.”

Frågan om huruvida resande och andra romska grupper borde vara placerade inom skilda minoriteter är ingalunda ny. Diskussioner kring detta ägde rum redan långt före minoritetserkännandet. Likaså är det inget nytt att det finns ett motstånd bland många resande till namnet på den nationella minoritet vi inräknas i här i Sverige – nämligen romer. Här i Drabbrikan har vi vid upprepade tillfällen lyft olika aspekter av sammanslagningen av alla romska grupper i en och samma minoritet. Exempelvis att man som regel inte tar hänsyn till gruppernas respektive historiska koppling till Sverige när man beskriver minoritetens historia. Inte heller tas generellt någon hänsyn till skillnader mellan gruppernas språkliga

varieteter, kulturer osv. Särskilt problematiskt är formuleringen resande och romer. Med denna urskiljer man resande från världens alla övriga romska grupper genom – även de västeuropeiska grupper som inte själva identifierar sig som *roma*. Dessa bakas nämligen också in i begreppet romer. Att varje romsk grupp är unik och att de sinsemellan både kan ha likheter och skilja sig åt på olika många sätt är ett faktum. Men att urskilja en av dem från alla övriga blir djupt problematiskt. Annat vore om man talade om resande och andra romska grupper specifikt, t.ex. "resande och kalderasha, lovvara, polska romer, finska romer" osv...

I Radio Romanos inslag sägs att de resande kom till Sverige år 1512 och det är den allmänna uppfattningen idag. Men faktum är att det varesig kan styrkas eller avfärdas med stöd av de historiska dokument vi idag känner till. Vill man hålla sig till det som faktiskt går att vidimera med källor så kan man konstatera att de resande är den romska grupp som har längst existens i landet. Resandes förfäder kan följas genom historiska dokument tillbaka till 1600-talets andra hälft. Att man fanns här tidigare är troligt, men inga kända källor som binder samman tidigare och senare kända "tattare" och "zigenare" finns. Därför kan man än så länge bara utforma teorier, spekulera eller fantisera.

En fråga man kan ställa är varför public service lyfter frågan såsom de gör. När jag talar med Adam Szoppe, som gjorde inslaget, frågar jag om varför han gjorde inslaget. Han berättar att när han är ute i tjänsten, som reporter på Sveriges Radios redaktion Radio Romano, så träffar han många olika människor. Däribland också resande. – *Många jag har träffat säger att de inte är romer*, säger han. Samtidigt säger de att de resande var de första romerna i Sverige. De som kom på 1500-talet, fortsätter han. Att detta låter väldigt snurrigt inser förstås vem som helst. Kontentan av resonemanget är att de resandes förfäder var romer, men någonstans på vägen fram till idag upphörde de att vara romer. Istället blev de resande.

På min följdfråga om hur många resande det är som säger så svarar han omkring 30 personer. Det kan förstås tyckas vara många, men utifrån uppskattningen att det finns 35-50.000 individer med bakgrund i resandegruppen är det också försvinnande få. Men så ser det generellt ut. Om man tittar alla de inslag och produktioner som görs om och med personer ur den romska minoriteten i public service, då ser man snabbt att det rör sig om ett mycket litet antal personer som syns och hörs. Den absoluta majoriteten av de uppskattningsvis 100.000 individerna med bakgrund i minoriteten romer syns aldrig till.

Jag frågar Szoppe om han ställt några följdfrågor, exempelvis om han frågat dessa personer hur de tolkar ordet 'rom'/'romer'? Vad betyder 'rom' för dem? På vilket sätt de menar de att resande skiljer sig från 'romer'? – *Nej, det har jag inte*, säger han och fortsätter berätta om att han stöter på detta pekande på varann bland alla romska grupper. Den ena ser sig som mer genuin i fråga om språk än en annan, men oavsett så säger de alla att de är just romer. Det är alltså just i detta avseende de resande han har träffat urskiljer sig. Och så förstås genom att flera påstår sig tala '*rotopa*' istället för romani, säger han.

Sedan frågar han mig vad '*rotopa*' egentligen är för ett språk. Jag berättar att ordet egentligen inte betyder annat än 'det rotvälska talet' på romani. Roten till ordet är '*rota*', som betyder att tala så att utomstående inte förstår vad som sägs. Då förstås på rotvälska, där ordet har lånats in i romanin från.

Romanins ord för att tala – *'rakkra'/'rakkla'* – saknar den inbyggda meningen att talet ska vara obegripligt för andra. Därigenom skiljer sig *'rota'* från *'rakkra'/'rakkla'* både till ursprung och faktisk betydelse.

Eftersom romani liksom rotvälskan har varit främmande och obegripligt för de flesta i en romanitalares omgivning har man kunnat använda ordet *'rota'* för att *'tala romani'*. Just på grund av dess inbyggda betydelse att det som sägs inte ska vara förståeligt för obehöriga personer, så att säga. Som konsekvens av historiska skeenden betecknar vissa resande sin romani som *'rotepa'*, dvs. rotvälska, istället för romani. Framförallt i vissa delar av landet.

I sammanhanget är det värt att upprepa den brittiske 1500-talsfilosofen Francis Bacons välkända uttryck "kunskap är makt". En av de saker som vi resande som grupp saknar är just kunskap om och makt över vårt eget språk. Och då menar jag romani, inte rotvälska – som i grunden är ett hemligt språk som har använts av marknads- och handelsfolk liksom av allehanda kåkfarare och luffare. Då resande levde och verkade i miljöer där rotvälskan talades så behärskade man självfallet även detta och andra språk vid sidan av sin romani. Liksom från andra språk har låneord från rotvälska tagits upp i romanispråket – men för den sakens skull har väl ändå inte språket bytt namn!?

På frågan om varför inslaget gjordes blir svaret att det är en intressant fråga att diskutera och debattera. Om så vore undrar jag varför Sveriges Radio inte fördjupar sig på riktigt i frågan. Och om man vill skapa en dialog eller debatt, varför gör man då inte inslag som de berörda parterna förstår, dvs. på svenska?

Utifrån mitt perspektiv, inifrån resandegruppen, tolkar jag det som att de båda kvinnornas korta uttalanden inte på något sätt är ett avfärdande av de resande som romsk och romanitalande grupp. Min tolkning är att de helt enkelt värnar om sin egen identitet, historia, kultur och språkliga särart. Alltså det man känner som "sitt". Förmodligen vill man inte tvingas in i en schablon som är formad efter sådant man inte känner igen som "sitt", oavsett om det kallas *'romer'* eller något annat. Därför bör man också fundera över hur olika personer tolkar ordet *'romer'*.

Redaktionen på Radio Romano bör förväntas ha kunskap om att ordet *'rom'* har olika mening inom historiskt västeuropeiska respektive östeuropeiska varieteter av romani. I västliga varieteter betyder *'rom'* vuxen man eller make, medan det i öst är ett egennamn på hela gruppen. Den svenska tillämpningen av termen *'romer'* är med andra ord densamma som den östeuropeiska – inte den västeuropeiska. Därtill har begreppet i mångt och mycket har kommit att spegla ordet "zigenare". De fördomar och stereotypa föreställningar som kan kopplas därtill skiljer dig distinkt från de resande. Därför är det inte det minsta överraskande om det uppstår ett mångfalt motstånd till termen *'romer'* för en resande. Man passar varken i stereotypen det speglar, använder det som självbenämning och tillika har staten påtvingat oss att benämnas så. Frågan är varför någon ens kan föreställa sig att resande per automatik skulle acceptera att kallas *'romer'*, när det betyder *'vuxna män'* och *'gifta karlar'* på svensk romani – liksom i övriga västeuropeiska varieteter av romani. Blickar man ut över Västeuropa så kan man snabbt konstatera att i

stort sett alla de grupper som har levt här sedan 1400-talet konsekvent tillbakavisar att kallas 'roma'. Fast de syns och hörs sällan i Sverige och Radio Romano.

Jämförelse med Norge, där resande är en egen minoritet, kan tolkas som en konsekvens av att resande ofta osynliggörs och förbises. När det rör minoritetens historia i landet appliceras den på individer och grupper som saknar koppling till densamma. Man borde kunna förvänta sig att resandegruppen och den svenska romanin hade en särskild ställning. Just på grund av sin långa existens i landet – och för att man har farit väldigt illa av systematiska övergrepp och kränkningar. Initierade och sanktionerade av den svenska statsapparaten. Skeenden som resandegruppen, som offer, inte har sett röken av någon egentlig upprättelse eller gottgörelse för. En konsekvens av historien är att det finns resande som har förlorat den djupare insikten vad resandekulturen går ut på och vad romanispråket är. En särställning borde med andra ord direkt vara kopplad till historiska oföretter och utgöra del av statens kompensatoriska åtgärder gentemot gruppen. Och det är förmodligen just detta resande förespråkar när man talar om att resande och andra romska grupper behöver "delas". Det kan förstås göras genom att ha två separata nationella minoriteter och med separata minoritetsspråk, som i Norge. Det kan också göras genom att man endast uppnår konsensus kring att man endast inkluderar berörda enskilda grupper i vissa sammanhang, utifrån relevans. Det innebär naturligtvis inte att andra romska grupper skulle förvägras de minoritetsrättigheter man idag har, såsom modersmålsundervisning i skolan. Inte heller skulle någon förvägras sådana de integrationspolitiska åtgärder som genomförs inom ramarna för strategin romsk inkludering. Kontentan vore att de resande skulle kunna bli föremål för olika former av riktade kompensatoriska åtgärder. T.ex. sådana som stärkte identitet, kultur och svensk romani. Detta innebär inte att andra grupper skulle förnekas andra slags satsningar, utifrån relevans.

Att hålla isär grupper med olika lång historiska existens och koppling till Sverige är att respektera dem. Härigenom stärker man gruppernas språkliga och kulturella särarter och egna identiteter. Detta är med andra ord förmodligen just vad Marion Roos och Eleonor Lindgren faktiskt talar om i Radio Romanos reportage. Men så länge följdfrågor uteblir blir det omöjligt att förstå vad som menas. Ingen av de två har kunnat nås för frågor om reportaget. Denna text bygger därmed på den allmänna uppfattning som många resande bär. Nämligen att man vill vara de man är och värna om sitt. Med många menar jag hundratals individer som jag haft personliga och direkta samtal med och tusentals vars mening jag kunnat ta del av via t.ex. sociala media. Alltså bygger mitt antagande på ett inifrånperspektiv.

På olika håll i världen kan vi finna människor med olika etniska, religiösa, kulturella och språkliga bakgrunder som trots sina olikheter har ömsesidig respekt och goda relationer. Sedan kan vi också i våra dagliga nyheter bevittna att det finns de som försöker ta kontroll och styra över andra. Jag är själv inte övertygad om att reportage om en delning mellan resande och romer behövs och att de öppnar upp för dialog och debatt. Att diskutera och debattera vissa frågor kan absolut vara bra, men allt handlar om hur det görs. En god början vore att förvissa sig om att alla berörda parter förstod det som sades.

Jon Pettersson

”Tattare och annat löst folk”

- ett radioprogram från 1986

Av Niklas Bernsand

Kungliga bibliotekets söktjänst Svensk mediedatabas (SMDDB) är en utmärkt källa till bl.a. gamla radio- och TV-program och musikinspelningar. Den rymmer kanske inte ett överflöd av material intressant för resandeforskningen, men en del godbitar finns där. Här ska jag kort redogöra för ett radioprogram med den idag inte helt rumsrena titeln ”Tattare och annat löst folk” som sändes i två avsnitt i början av juli 1986. Det bör framhållas att det i mitten av 1980-talet var ovanligt att minoriteten ägnades så koncentrerad uppmärksamhet, även om Ragnar Järhults uppmärksammade bok *Andreas och Emilia*. En tattarroman hade kommit året dessförinnan. Den romanen nämns också uttryckligen i programmet och tycks ha tjänat som en inspirationskälla.

Avsnitten är uppbyggda som samtal mellan journalisten och programledaren Lars G Lindskog (1935-2004) och länsmuseumchefen Gunnar Lindqvist (1929-2022). Lindskog var aktiv i den svenska freds rörelsen och skrev två böcker om ledande socialdemokratiska fredsaktivister. I radion var han mest känd som programledare för programmet *Vår osäkra värld* (Norrköpings Tidningar 11 september 2004). Lindqvist var landsantikvarie och länsmuseumchef både i Jönköpings län och i Östergötland och skrev också flera böcker om svenska konstnärer och lokal historia.

Konceptuellt innehåller programmet kanske inga stora överraskningar för den som känner till hur bilden av resande i svensk offentlighet såg ut ett drygt decennium före minoritetserkännandet. Det bekräftar i stället den bilden på ett tydligt och emellanåt ganska illustrativt sätt. Programmets ståndpunkter sammanfaller alltså väl med det paradigmskifte som skedde från mitten av 1950-talet när synen på ”tattarfrågan” som ett akut socialt problem och på gruppen som en blandning mellan svenskar och ”zigenare” avlöstes av synen på ”tattarna” som en huvudsakligen inhemska paragrupp som inte längre fanns på den öppna socialpolitiska dagordningen (se t.ex. Wiklander 2015).

Både den tidigare synen på ursprunget och särskiljningen av ”tattarna” (Ericsson 2015) som ett särskilt socialt problem kritiserades starkt i programmet, som tydligt framhöll att gruppen, även om den inte utgjorde ett eget folkslag, utsattes för rasism. I avsnittet om Jönköping framställde Lindskog förhållandet mellan majoritetsbefolkningen och ”tattarna” som konfliktfyllt med kulmen i kravallerna 1948. Han framförde vidare intressant nog hypotesen att rivningsvågen i ett senare skede svepte fram över Östra

Torget och Kålgården delvis eftersom man inte ville bevara gamla byggnader förknippade med "tattare". Lindsogh och Lindqvist anslöt sig också till det optimistiska moderniseringsparadigm som var vanligt vid denna tid och som i förlängningen förutsåg att gruppen skulle försvinna när den till slut släpptes in i majoritetssamhället och kunde ta del av välfärdsstatens grundtrygghet (se Bernsand 2025).

"Det som förändrade den här synen är dels välståndet, det har funnits utrymme för alla att arbeta, det fanns det inte i det gamla samhället och därmed så har även de här mycket fattiga människorna fått möjlighet till hyggliga anställningar och bra inkomst och då ändrat sitt levnadssätt".

I programmet användes konsekvent ordet tattare om gruppen, medan ordet resande bara nämns i förbifarten som en självbenämning. Även om Lindsogh och Lindqvist nedtonade de sociala och kulturella skillnaderna mellan "tattarna" och andra grupper. Det äldre svenska samhället tillhör de specifika småländska miljöerna som skildrades landets mest välkända resandemiljöer: området runt Östra Torget och Kålgården i Jönköping och Vimmerby med sina gamla resandekopplingar.

"Tattarnas" ursprung och romani som språk

Som redan framgått både ställde och besvarade programmet på ett för tiden karakteristiskt sätt frågan om "tattarnas" ursprung. Den tidigare dominerande synen på gruppen som en blandning mellan svenskar och "zigenare" tillskrevs i programmet entydigt "rasbiologerna". Lindsogh menade att man numera kunde "slå fast" att "tattarna" inte var ett särskilt folkslag:

"En av de viktigaste sakerna vi idag kan slå fast det är att tattarna det var inget speciellt folkslag, en speciell ras som man trodde på 1930- och 1940-talet när rasdebatten pågick som häftigast, och man kan ju fråga sig finns det idag överhuvudtaget någon grund för detta begrepp med tatar, idag hör man inte särskilt många prata om tattare".

Lindqvist hakade på med att göra gruppen till enbart ett resultat av fattigdom och social utsatthet, och konstaterade att grupper som levde i social misär på hans eget 1980-tal, som missbrukare, ju heller inte ses som särskilda folkslag:

"Nej, det finns väl ingen grund för det, det här var en grupp människor som egentligen blev utslagna på grund av sin fattigdom och samhället förmådde inte hjälpa dem upp ur den fattigdomen, och risken är ju att vi får andra sådana grupper kanske i en framtid om vi får en lågkonjunktur, Man kan ju säga att vi har vissa grupper av utslagna av andra grunder idag, det är knarkare och andra som har svårigheter att ta sig upp ur en social misär, men vi skulle ju aldrig komma på tanken att säga att knarkare är ett särskilt folkslag".

Det som inte var ett särskilt folkslag talade heller inte enligt programmet något särskilt eget språk:

”Det fanns naturligtvis inget särskilt tatarspråk utan det var enstaka ord som var tagna ur romani och det är ju så med den här typen av slanguttryck och ord som ofta kommer ifrån zigenarspråket, från romani, som sen används dels i yrkesspråk, dels som det blivit då slang i vissa delar av landet som t.ex. då Stockholm på Söder. Men också tattarna hade ju då tagit upp en del av de här orden, och det var ju kanske nödvändigt att ha ett hemligt språk när man skulle göra affärer så att inte kunden eller bonden som skulle köpa häst av en förstod vad man ville säga, och därför så utnyttjade man naturligtvis en del utav de här vanliga uttrycken i romani. Men något särskilt eget språk hade man inte”.

Det framstår inte som alldeles uppenbart varför en grupp som saknar eget språk men vill språkligt skilja ut sig och möjliggöra hemlig kommunikation skulle välja att göra det genom att plocka ”enstaka ord och uttryck” från relativt vanlig slang och yrkesjargong som också används av många andra grupper. I vilket fall kan detta sätt att betrakta resandes språk ses som en rätt hårdragen tolkning av Gjerdmans (1945) artikel om de resandes romani, som nog kan sägas ha haft motsvarande inflytande på synen på resandes språk som Heymowskis avhandlingar (1955 och 1969) hade på synen på resandes ursprung.

Här får man också tänka på att dessa uppfattningar om gruppens språk och ursprung kom i ett tidsmässigt sammanhang där den s.k. etniska vändningen på 1990-talet, som medförde ett starkt intresse för minoriteter och kulturell särart och där möjligheten att behålla och utveckla sin kultur sågs som en viktig del av individens värdighet, ännu inte ägt rum. Man kanske kan säga att programmet kom till i slutet av en tidigare period där det som premierades snarare var deltagande i ett gemensamt folkligt jämlikhetsprojekt med mer begränsat intresse för kulturell särart.

”Tattarna” och 1980-talets svenska samhälle

Det är tydligt att ”tattarna” som fenomen är ett tema som för Lindskogh och Lindqvist lutar starkt bakåt och främst refererar till en historisk företeelse. Detta var naturligtvis inte unikt för detta program utan något som kännetecknade den svenska diskursen kring ”tattarna” generellt vid den här tiden. Samtidigt lyfter Lindqvist som länge var bosatt i och arbetade i Jönköping fram att det 1986 fortfarande fanns ”tattarsläkter” i staden:

”- Man kan bara fråga ganska unga människor idag om det finns några tattare kvar och man får svaret att, jo, dom och dom bor där och där, och det är alltså särskilda släkter som fortfarande verkar och är bosatta här och det finns alltså ganska klart även om det inte är uttalad medvetenhet om vilka de är”.

- Var finns då tattarna i dagens svenska samhälle, för det är väl trots allt så att det inte är särskilt många som går ut och talar om tattare idag?"
- Nej, det gör man inte på det sättet, men, som jag sa, man kan fråga, jag har frågat mina egna barn, och de säger, ja, de vet vilka släkter det är, och det är väl så att man är medveten om de här släktnamn som återkommer under långliga tider. Många bytte namn och skaffade sig nya efternamn helt enkelt och många har assimilerats, bor på samma sätt som alla andra numera i hyggliga bostäder, men en del sysslar fortfarande med affärer och en del ägnar sig fortfarande åt hästhandel som vi ska återkomma till i nästa program, men vi vet ju att vi kan träffa några av de gamla släkterna härifrån Småland på Kiviks och Sjöbo marknader".

Inte minst genom sina barn kände länsmuseumchefen till att "tattarna" fortfarande fanns kvar i Jönköping och att det fanns en tyst kunskap i staden som förknippade gruppen med vissa släkter och släktnamn. Denna kunskap artikulerades inte i offentligheten, men Lindqvist visste att det också fanns de som bytt efternamn, bodde i vanliga bostäder och "har assimilerats", även om han inte utvecklade detta begrepp vidare. Samtidigt ägnade sig en del fortfarande åt affärer och hästhandel och besökte de stora skånska hästmarknaderna.

Det går att uppfatta det som att länsmuseumchefen menade att dessa senare "tattare" inte på samma sätt hade assimilerats. Det tycks som att för Lindqvist så var man "tattare" främst om man ägnade sig åt de gamla yrkena, reste runt på marknader o.s.v., medan de som hade samma slags yrken som majoritetsbefolkningen sågs som assimilerade om än med annorlunda ursprung.

Här vill jag gärna lyfta fram att Jessica Lindgren (2025) från ett inifrånperspektiv i sin c-uppsats i religionsvetenskap betonar att övergången till vanligare yrken för resande inte handlade om assimilation utan om att göra resandelivet möjligt under nya förutsättningar:

Och det är just detta som gör att jag inser att integrationen av min grupp inte var något passivt tillträde till samhället, utan ett aktivt val om vilka delar av vår identitet vi ville synliggöra och vilka vi valde att dölja för att ge nästa generation frihet att forma sina egna roller. Att befästas innebar inte att man slutade vara resande, utan att man lärde sig vilka former som gav erkännande i ett samhälle som fortfarande såg oss som andra (Lindgren 2025: 19-20).

Lindgren talar alltså hellre om integration än assimilation, och betonar att resande inte var passiva objekt i den processen och definitivt inte försökte "glömma vem de var" (ibid: 20). Min avsikt med att anföra Lindgrens inifrånperspektiv i detta sammanhang är inte att polemisera mot ett fyrtio år gammalt citat från en kulturarvsperson som sannolikt hade mer kunskap i frågan än de flesta i den tidens Sverige. Dock

kastar Lindgrens förståelse av processen ljus över hur ytligt och svagt empiriskt underbyggt det på den tiden utbredda antagandet om "tattarnas" nästan fullständiga assimilering in i folkmajoriteten var. Jag ska i ett annat sammanhang återkomma till hur liknande antaganden så sent som i mitten av 1990-talet kunde leda till missuppfattningar hos forskare till och med när de konfronterades med livs levande uppenbart icke-assimilerade resande.

Efter Lindqvists resonemang om moderna resandesläkter och hästmarknader frågar Lindsogh med hänvisning till Tillhagen om inte tatarbegreppet ändå kommer att försvinna med bättre hälsovård och hälsovård, på vilket Lindqvist svarar att så sannolikt blir fallet, även om själva begreppet "tattare" kan komma att skifta fokus och syfta på en helt annan grupp. Lindsogh använder här ganska tidstypiskt ordfogningen "begreppet tattare" som eufemism för gruppen som sådan och frågar egentligen om det verkligen kommer att finnas några "tattare" i framtiden, medan Lindqvist menar att kanske kan själva begreppet överleva även om gruppen helt försvinner och komma att klistras på någon helt annan grupp.

Programmet avslutas med Lindsoghs förhoppning att den okunskap som eventuellt fanns på området nu har skingrats.

Referenser:

Bernsand, Niklas: Ja, vart tog de egentligen vägen? Svenska tidningar söker en försvunnen minoritet. *Drabbrikan* 37 2025 s. 15-23.

Ericsson, Martin: *Exkludering, assimilering eller utrotning? 'Tattarfrågan' i svensk politik 1880-1955*. Historiska institutionen, Lund universitet, Lund.

Gjerdman, Olof: Tattarna och deras språk. *Svenska landsmål och folkliv* 1945 s. 1-55.

Heymowski, Adam: *Om 'tattare' och 'resande'*. Sociologiska institutionen, Uppsala 1955.

Heymowski, Adam: *Swedish 'Travellers' and their ancestry. A social isolate or an ethnic minority?* Acta Universitatis Upsalensis. *Studia Sociologica Upsaliana* 5, Uppsala 1969.

Lindgren, Jessica: *Av en resande för resande. Vår arbetskultur lyser, historiens skuggor bleknar*. Kandidatuppsats i religionsvetenskap, Högskolan Gävle 2025.

Tattare och annat löst folk. *PI* 1 och 8 juli 1986.

Wiklander, Ludvig: *Resandefolket och svensk minoritetspolitik. 1990-talets paradigmskifte*. *Historisk tidskrift* 135: 4 2015.

<https://www.nt.se/nyheter/norrkoping/artikel/lars-g-lindskog-har-avlidit/jo344eyj> (2026-05-03)

Resande i musik

- en granskning av en SVT-dokumentär

Av Arvid Bergman

Det börjar kännas lite påfrestande att behöva rikta kritik mot olika SVT-dokumentärer om minoriteten romer. Men det kan inte hjälpas. Överlag anser jag att SVT:s diverse redaktioner väldigt ofta har en alltför svag research när det gäller fakta som rör romsk historia eller romanifolk generellt. Inte sällan lyfts påstående fram som inte kan verifieras av befintligt källmaterial inom forskningen. En annan, av mig uppfattad brist på källor, tenderar också att vara diskommunikationen mellan disputerade forskare och icke disputerade forskare. Vanligtvis har ämnen som berört romer varit låsta av politik eller äldre forskningsparadigm, där framför allt etnologer ville se vissa romanifolk som sociala grupper och svenska valakiska romer av en "oblandad ras". De fristående forskarna har enligt min egen uppfattning varit mer insatta i t.ex. resandes historia. Med fristående forskare åsyftas journalister, släktforskare och dylikt.

Men i vissa situationer har SVT:s produktioner låtit individer uttala sig om historiska fakta utan att ens ha en erfarenhet inom någon typ av forskning. Att ha romsk bakgrund verkar ibland ha räckt som ett slags tolkningsföreträdare. Detta har i ett fall lett till ett påstående, i ett SVT-program, att romer inte fick begravas i Sverige, vilket vi på Drabbrikan visade var långt från sanningen.¹

Senast i raden av TV-produktioner där jag tycker att man visar brister i fråga om fakta är dokumentären *Resande i musik*. I den timslånga dokumentären framträder flera kända artister som har bakgrund i några av de romska grupper som finns i Sverige. Av respekt för dessa musiker och deras musikaliska gärningar avstod jag från att anmäla programmet till granskningsnämnden, för brist på saklighet.

Dokumentären skulle beskriva romsk musik och skildringen framhölls som historisk. Eftersom jag själv verkar inom historisk forskning och använder mig av källmaterial, lyssnar jag särskilt noggrant på speciella påståenden. Ett problem är att faktaframställningen lutar mot att beskriva romer som en essentiell grupp, en oföränderlig grupp med en gemensam romsk kulturell kärna. Redan i början av dokumentären används ordet "vi" om Förintelsen och det romska slaveriet i dagens Rumänien. Att dessa historiska skeenden endast berörde vissa romska grupper nämndes inte. En bit in i dokumentären angavs en uppgift som med tanke på dess återkommande upprepning måste betraktas som en vanligt återkommande faktoid, nämligen att det fanns ett "förbud för romer att vara bofasta".² Här kan man fråga sig vilket förbud som åsyftades. Att historien har kantats av bostadsproblem för den romska befolkningen

---

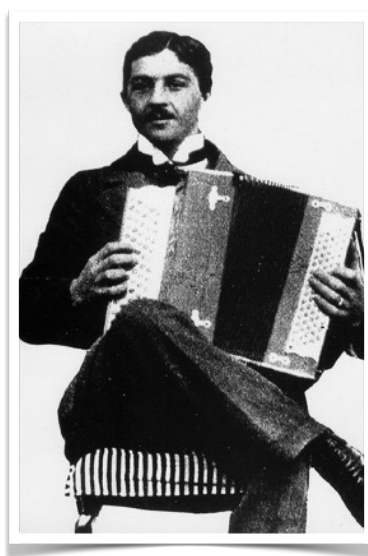
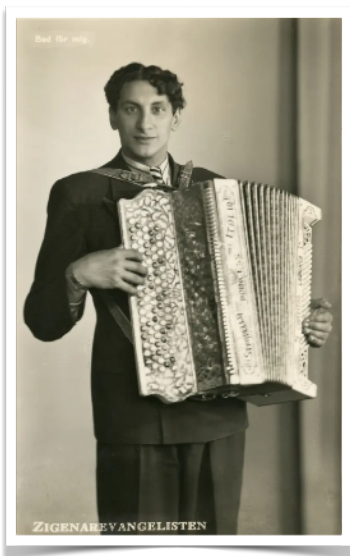
¹ Drabbrikan nr 24 - Juni 2022. Begravning av romanifolk i Sverige 1622-1960 – Arvid Bergman.

² SVT. Resande i musik. 6:28 in i dokumentären.

i Sverige är inte främmande, men ett förbud? Jag kan nog bestämt hävda att det aldrig har funnits något bosättningsförbud inskrivet i lag. Däremot har det funnits otaliga hinder under olika tidsepoker. Framför allt i form av lokala bestämmelser i olika delar av landet. Dokumentärens innehåll ramar in romer som en slags exotisk och homogen grupp där alla varit nomader ända fram tills helt nyligen. Perspektivet man i dokumentären helt enkelt tillämpar är vad man inom universitetsvärlden brukar kalla antiziganism med inslag av filoziganism. Enklare förklarar är det när majoritetssamhället föredrar en viss bild av något "äkt" och projicerar den. Det som skiljer sig från det icke-exotiska får stå utanför rampljuset, även om det ligger närmare verkliga förhållanden.

Sedan nämndes även det ständigt återkommande påståendet om att väldigt få romer fick gå i skolan fram till 1960-talet.³ Här åsyftar man återigen enbart den ena av de dåtida två romska grupperna i Sverige, utan att hänsyn till skillnader mellan gruppernas respektive storlek, levnadsförhållanden etc. Det är sedan länge påvisat att resandebarn gick i skolan under det tidiga 1900-talet, då det var skolplikt i Sverige. Eftersom resandegruppen utgjorde över 95 % av den romska populationen i Sverige borde detta ses som normativt. Men istället fick filoziganistiska och essentialistiska perspektiv företräde framför verklighet.

I programmet berättar sångaren Hans Caldaras att han var den enda rom som gjorde skivor, tv-program och liknande. Uppenbarligen åsyftas att han var den enda från den svenska-valakiska romska gruppen som var etablerad i musikbranschen. Enligt vad mina eftersökningar visar förefaller han ha släppt sin första singel *Så härligt livet är varje dag* år 1967. Genom sitt omfattande engagemang förtjänar han en naturlig plats i dokumentären. En framträdande person som dock inte nämndes var sångaren och predikanten Målle Lindberg. Han var en rikskändis och en av de resande som var öppen med sitt ursprung. År 1963 släppte han singeln *Zigenaresången* på Maranata records. Troligtvis var han inspirerad av sin äldre bror Carl Lindberg som år 1941 släppte visan *Zigenarsång. Jag är barn till en kung*. Med tanke på att resande inte alltid anses vara romer är det kanske inte så överraskande att detta inte nämns.

Bilderna från vänster:

Bild 1. Carl Lindberg, som tidigt var offentlig med sitt resandeursprung. Foto: okänd/Hälsinglands museum.

Bild 2. Calle Jularbo. Foto wikipedia.

³ Ibid 7:12.

En annan resande som måste räknas som en av Sveriges största musiker genom tiderna är Calle Jularbo. Under första hälften av 1900-talet var han en superstjärna. Trots att han finns upptagen i musikens Hall of Fame fick han bara vara med i ungefär 30 sekunder i programmet, utan någon djupare presentation av hans musikaliska bragd. Jularbos historia är väldigt innehållsrik eftersom han fortfarande har svenskt rekord i inspelade titlar på grammofonskiva, med över 1.500 inspelningar. Därtill spelades det också in både spelfilmer och dokumentärer om honom i mitten av 1900-talet. Det finns också en intressant historia från hans son Ebbe; Calle Jularbo interagerade med italienska musiker som kom till Sverige vid sekelskiftet och fick säkerligen en del inspiration från dem. Som ung vann Jularbo 158 dragospelstävlingar med bland annat en "lill och ringfinger-mazurka", inspirerad av en italiensk invandrad dragospelare vid efternamn Valente.⁴ Men antingen var sådana historier inte intressanta i denna dokumentärs ramverk, eller så kände deras researcher inte till denna del av den svensk-romska musikhistorien.

Lindy Larsson var dokumentärens mest framträdande resande. När han helt kort berättat om sina släktingar Christina och Målle Lindberg, då klipps den fransk-spanska musikgruppen Gipsy Kings in i programmet. Här ser man ytterligare ett exempel på hur skaparna av programmet fortsätter att ge en ensidig bild om romer som ständiga nomader, som avvikande och spännande människor. I anslutning till inslaget om Gipsy Kings påstås det att de fortfarande bodde i husvagnsläger när de startade sin karriär. Om man överhuvudtaget hade bemödat sig att faktagranska påståendet hade man upptäckt att det var missvisande. I dokumentären *Tierra gitana* om Gipsy Kings från år 1996 följs huvudsångaren Nicolas Reyes när han vandrar omkring i den franska staden Arles. Vid gatan *Rue Des Douaniers* visar han ett hus där han bodde som barn, 40 år tidigare på 1950-talet.⁵

Finska romer får ungefär en minut att synas i dokumentären och då var det sångerskan Hilja Grönfors som fick lite utrymme. Här kan man förstås undra om varför inte mer sägs om dem och deras musik.

Det är förefaller som att nordisk romani-musik var fullständigt ointressant för skaparna av dokumentären. Då med tanke på hur lite utrymme de nordiska romanifolken får. Tyvärr är detta ett ständigt återkommande exempel på hur nordiska romanifolk konsekvent trängs undan i berättelsen om den romska minoriteten i Sverige. Då till fördel för det som förr i tiden kallades för "äkta zigeniskt". Alltså synliggörs minoriteten romer, med sina kulturer eller som här med musikaliska bidrag, utifrån ett gypsyloristiskt och antiziganistiskt idémönster.

Genomgående har dokumentären ett återkommande fokus på den valakisk-romska gruppen som började resa i Sverige i slutet av 1800-talet samt att porträtter östeuropeisk och balkanmusik kopplat till romer. SVT har förmodligen många inklippsbilder med romer ur dessa grupper, vilket bör underlätta produktionen. Därtill verkar inslagsproducenten, av efternamnet Demetri att döma, ha bakgrund i just den

⁴ Den här berättelsen kommer från sonen Ebbe Jularbo. Den berättades i ett Café-program med Bertil Boo, Harry Brandelius och programledaren Gunnar Arvidsson. Klipp från programmet har tyvärr tagits bort från youtube.

⁵ Gipsy Kings - Tierra Gitana. 1996. <https://www.youtube.com/watch?v=ooqWv076Pf4>

valakisk-romska gruppen. Naturligtvis är det ju ofta enklare att tala om det som står en nära än sådant som är en mer avlägset och främmande.

Django Reinhardt⁶ med rötter i den västeuropeiska romska gruppen sinti fick någon minut där han beskrevs ha inspirerat rockgitarrister som Gary Moore, Jeff Beck och Eric Clapton. Men faktum är att han sannolikt är den av världens kända artister av romanifolk som haft störst influens på 1900-talsmusiken av

alla. Om man exempelvis läser om den amerikanska jazzgitarristen Charlie Christian (1916-1942) så brukar det anges att han var inspiration för de legendariska Jimi Hendrix och Miles Davis. Han var en nyckelfigur i utvecklingen av Bebop-musiken⁷, den jazzstil som skulle komma att prägla både jazzen och andra musikstilar från 1940-talet och framåt. Men saken är den att Django Reinhardt startade sin musikaliska bana med Stephane Grapelli i början av 1930-talet och inspirerade Christian, som då var i tonåren. Alltså bör Django Reinhardt räknas som nyckelfigur till populärare musikstilar som följer 1930-talet.

En annan faktamässig svaghet i dokumentären är att det hävdas att det är väl belagt att Charlie Chaplin och Elvis Presley skulle ha romsk bakgrund. Det kan naturligtvis vara så, att de har rötter bland romanifolk, men några konkreta bevis för detta brukar inte publiceras. I dokumentären *Chaplin: Luffarens själ* står Charlie Chaplins påstådda romska bakgrund i fokus. Hans barn talar och funderar om sanningshalten i påståendet, men intervjuer med släktingar från den egna romska gruppen saknas helt. Däremot förekommer scener där hans son rör sig bland franska och spanska romanifolk. Då i samband med högtidlighållandet av Svarta Sara i den franska staden Saint Marie de la mer. Precis som i dokumentären *Resande i musik*, går man bort från det egna territoriet och på ett gypsylojistiskt sätt förstärker bilden om den romske "andre". I forskningen kallas detta andrafiering och när det förekommer i mellanöstern kallas det *orientalism*.

Att svensk public service år 2026 kan sända en dokumentär som så tydliga och starkt bygger på essentialism går bortom mitt förstånd. Man kan fråga sig om man konsekvent gör likadant när det gäller andra minoriteter och ämnen i dokumentärer. Eller rör det bara minoriteten romer? I så fall av vilken anledning?

⁶ Foto av William P. Gottlieb / Adam Cuerden från the United States Library of Congress's Music Division under the digital ID gottlieb.07301

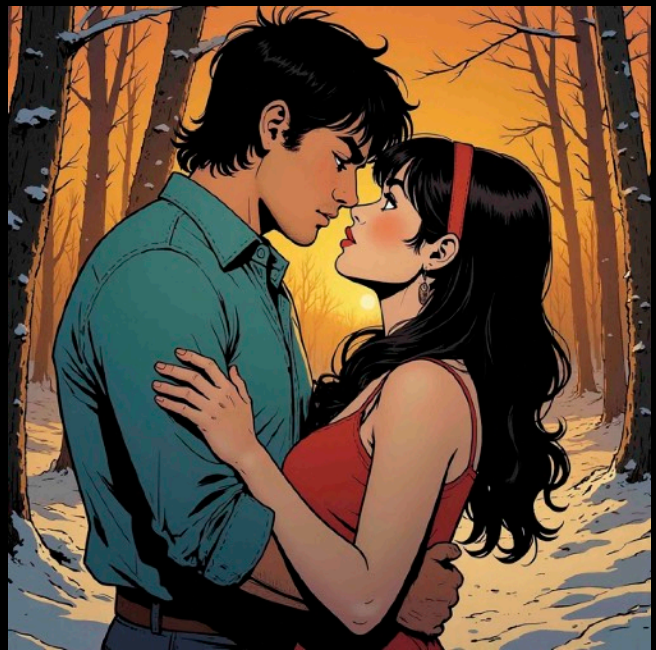
⁷ Wikipedia om Charlie Christian: https://en.wikipedia.org/wiki/Charlie_Christian

En förbjuden kärlek

Av Raymond Husac

Hon var bara sexton och ett halvt år när hon såg honom för första gången.

En svensk tjej och en zigens kille som möttes i en tid då människor snabbt dömde det de inte förstod. Men i hans blick fanns en värme som fick henne att känna sig sedd på riktigt.

De började träffas i smyg.

Varje möte fylldes av en pirrande känsla.

Hon kände nervositet och den där starka känslan av att världen försvann när de var tillsammans.

För första gången kände hon sig fri.

Men deras kärlek accepterades inte av omvärlden.
Människor pratade, pekade och dömde utan att känna dem.
Det som för henne var kärlek blev för andra något fel och förbjudet.

Myndigheterna bestämde att hennes föräldrar inte kunde ta ansvar för henne fram tills hon fyllde arton år.

Bara för att hon älskade någon som kom från en annan kultur ansågs hennes framtid vara i fara.

En barnavårdsman utsågs för att kontrollera hennes liv.

Han talade om fattigdom, löss och tjuveri som om han redan hade bestämt vilka människor hennes pojkvän och hans familj var. Varje ord gjorde ont att höra.

En gång i veckan tvingades hon gå till möten där vuxna människor försökte tala om för henne hur hon borde leva sitt liv.

Hon satt där ung och rädd, men också fylld av trots.

*Hon fick inte vara ute efter klockan nio på kvällarna.
När mörkret föll satt hon hemma och längtade efter
honom medan andra ungdomar fick leva sina liv som vanligt.*

*Så fortsatte det i nästan ett helt år. Ett år fyllt av regler,
övervakning och känslan av att hela världen försökte dra
dem ifrån varandra.*

*Rykten började spridas i samhället. Folk hittade på
historier om henne som inte hade någon sanning i sig.
Hon kände hur blickarna förändrades när hon gick
genom gatorna.*

Grannarna kastade hånfulla kommentarer efter henne.

”Svart verkar vara din favoritfärg”, sa de med skratt som skar genom kroppen.

Hon försökte hålla huvudet högt trots att orden gjorde ont.

Människor visslade och sjöng ”Mustalainen” och ”Du svarte zigenare” när hon gick förbi. Det var som om varje steg hon tog blev en påminnelse om att hon inte längre sågs som en vanlig flicka.

En familj förbjöd sin dotter att umgås med henne. Hon blev någon man skulle undvika, trots att hennes enda ”fel” var att hon älskade någon andra inte accepterade.

Men hemma stod hennes föräldrar vid hennes sida. Med deras hjälp lyckades de ibland kringgå reglerna och träffas i smyg under korta stunder. De få timmarna tillsammans blev som små andetag av frihet mitt i all oro och sorg. Varje möte gav dem nytt hopp.

När hennes pappa hade semester reste familjen till Norge för att hälsa på hans släkt. För en stund fick de lämna viskningar, blickar och fördomar bakom sig. Och trots allt motstånd, alla regler och alla hårda ord, höll kärleken mellan dem sig stark. Till slut fick de varandra ändå - och det som andra försökte stoppa blev början på deras liv tillsammans...

Återbesök hos Palm, med en liten utvikning om Laurin....

Av Urban Lindqvist

I *Drabbrikan* nr 36 presenterade jag några kompletterande fakta gällande Vilhelm Palm, hans fru Brita Stina Johansdotter Wallman och deras barn med utgångspunkt från Bo Lindwalls artikel "Syskonen Faltins härstamning" i *Släktforskarnas årsbok* 2003. I den här artikeln presenterar jag ytterligare några detaljer och spekulerar vidare kring en del frågor.

Bo Lindwall hade i sin artikel en fundering ifall Vilhelm Palm möjligen kunde vara fadern till Kristina Florentina Laurins/Dagelins dotter Fredrika Ulrika Palm som ska ha varit född någon gång under de första åren av 1800-talet. Att Vilhelm Palm i ett förhör 1825 uppgav att han hade sju levande barn passade bra med det antagandet eftersom han och Brita Stina Wallman endast bör ha haft sex gemensamma barn som levde då. Men som jag skrev i den förra artikeln hävdade Kristina Florentina att fadern till Fredrika Ulrika hette Hans Palm och det tycks ha varit med honom, under namnet Hans Lundström, som hon levde de första åren i början av 1800-talet. De tycks dessutom främst ha rest i södra Sverige,¹ till skillnad från Vilhelm Palm som vid den tiden huvudsakligen rörde sig i de norra delarna av landet samt Norge.

Men vad kan det då ha varit för ett sjunde barn Vilhelm Palm hade i åtanke om det inte var Fredrika Ulrika?

Av de nio barn jag nämnde i den förra artikeln var alltså sex säkert vid liv 1825. Dessa var Anna Kristina, Maria Magdalena, Brita Kristina, Johan Fredrik, Laurentia och Johanna Juliana. Karl Fredrik och Peter Darell var garanterat döda. Återstår gör då dottern Fredrika som föddes 1816. Eftersom hon inte var med föräldrarna 1817 antog Bo Lindwall att hon dött under sitt första levnadsår. Utan en dödsnotis är det förvisso svårt att utesluta att någon annan hade tagit hand om henne just då och att det helt enkelt var därför hon inte var med föräldrarna, men troligen stämmer hans antagande. I annat fall borde det ha funnits något senare spår av henne.

Ett tionde barn till Vilhelm och Brita Stina var dottern Marit som föddes i norska Meldal 1797.² Men hon levde inte heller 1825. 1801 blev familjen Palm gripna för landstrykeri och insatta på tukthuset i

---

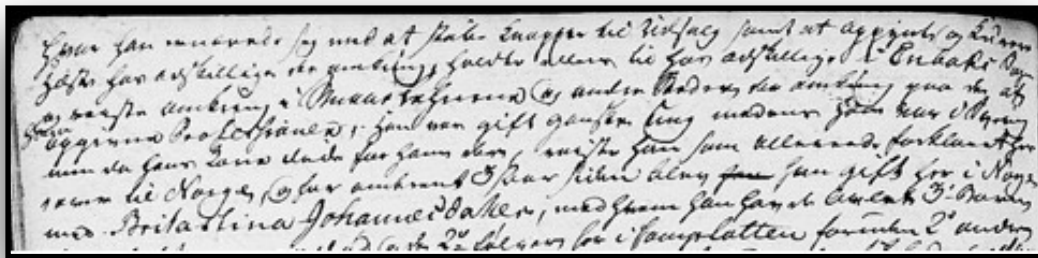
¹ Länsstyrelsen i Jönköpings län, Landskansliet, Al:49 (1802), 1/4 1802. Kristianstads läns landskansli, Al:77 (1802), 30/8 1802. Skänninge rådhusrätt, Al:50 (1804), 15/10. Det är också allmänt bekant att Kristina Florentina dessförinnan hade fått två barn med Gustav Klosterman, 1797 och 1799.

² Ministerialprotokoll, klokkebøker og fødselsregistre - Sør-Trøndelag, ministerialbok for Meldal prestegjeld 1776-1815, 15/1 1797.

Trondheim tillsammans med Vilhelms bröder Karl Fredrik Palm och Lars Holmström med familjer.³ När Vilhelm och Brita Stina förhöordes uppgav de att de hade tre gemensamma barn av vilka två levde.⁴ Det kan knappast ha varit några andra än Anna Kristina och Maria Magdalena.

Brita Stinas två söner före äktenskapet med Vilhelm var också med under förhöret i Norge.⁵ Kan det ha varit en av dessa två som stod Vilhelm så nära att han kallade honom sin egen 1825? Vid förhöret i Norge tog han dem på sätt och vis under sina vingar genom att säga att familjen bestod av sex personer, men 1825 var de båda vuxna och vid liv och det finns såvitt jag vet inget som talar för att han skulle ha adopterat den ene av dem lite mer än den andre.

Vilhelms första barn med Brita Stina var Anna Kristina som föddes 1795. Han var då 26 år gammal. Vad gjorde han innan dess? Vid förhöret sägs inget om att han skulle ha haft några barn innan han träffade Brita Stina. Däremot nämns att han tidigare varit gift med någon annan innan han kom till Norge och gifte sig med henne.⁶

Under förhöret i Norge berättade Vilhelm Palm att han försörjde sig genom att gjuta knappar och kurerä hästar och att "han var gift ganska ung medans han var i Sverig".

Källa: Romsdal sorenskriveri, Tingbok, 1789-1803.

Foto: Digitalarkivet (<https://media.digitalarkivet.no/view/31142/470>).

Det finns några spår av en Vilhelm Palm som fick åtminstone två barn med en Maria Samueldotter i Finland vid rätt tid, sonen Vilhelm född 1787 och dottern Katarina 1791.⁷ Denne Vilhelm reste som salpetersjudardräng och var enligt en fånglista från Tavastehus 1785 av "Zigvenare Släktet".⁸ I hans sällskap fanns vid det tillfället bland andra Per Jönsson Hellboms dotterson Peter Lindgren och "drängen" Johan Fredrik Wahlman. Johan Fredrik är särskilt intressant med tanke på att Brita Stina hette Wallman i

³ Trondheim tukthus, 64.1 Fangeprotokoll, 1737-1824.

⁴ Romsdal sorenskriveri, Tingbok, 1789-1803, 8/7 1801.

⁵ Dessa två var Johannes/Jonas Berntsson och Erland Erlandsson. I den förra artikeln föreslog jag att fadersnamnet Ersson för den senare i Hede tingslags häradsrätts protokoll skulle utläsas Erlandsson snarare än Eriksson. Sedan dess har jag hunnit ta del av protokollet från det förhör som hölls på landskansliet i Jämtlands län vid samma tillfälle (Alaa:2 (1840-1854), 9/8 1842). Där kallas han Ärlandsson.

⁶ Vilhelm och Brita Stina gifte sig i Vang den 26 september 1798 (Vang prestekontor, Valdres, Kirkebok for Vang prestegjeld 1796-1808).

⁷ Kalajoki, IC:2 (1772-1788), 10/11 1787. Haapavesi, IC:3 (1781-1810), 7/11 1791.

⁸ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet, Ellcc:160 (1785), Tavastehus, april.

efternamn, och efter att hon och Vilhelm återkommit till Sverige från Norge fick de ett pass i Härnösand 1803 för sig själva, sina barn och Vilhelms "dräng Johan Fredr. Wallman".⁹ I passet står det också att Vilhelm var salpetersjudare, så det finns en del som talar för att han och den finska Vilhelm Palm skulle kunna vara samma person. Självklart behövs det tydligare bevis innan det kan fastslås säkert, men om det var så skulle han ha haft minst två barn tidigare och valt att inte nämna dem vid förhöret i Norge. Kan han ha syftat på någon av dem 1825?

Dottern Katarina kan vi utesluta direkt. Hon dog innan hon fyllde tre år.¹⁰ När det gäller sonen Vilhelm är det svårare. 1816 dog "Lumphandlaren (född Ziguen) Wilhelm Palm" i Urjala. Enligt dödboken var han 32 år gammal.¹¹ Om det var Vilhelm Palms och Maria Samuelsdotters son skulle han ha varit drygt 28 år vid tillfället, vilket är tillräckligt nära för att det skulle kunna vara han. Men det fanns fler Vilhelm Palm i Finland.

När man stöter på resande med namnet Palm i Finland vid den här tiden handlar det mycket ofta om Carl Palm, hans fru Magdalena Andersdotter och deras många barn i Nådendal där Carl var borgare. Familjen nämndes redan av Etzler på 1940-talet men har diskuterats utförligast i Tuula Rekolos avhandling från 2018.¹² Det fanns två söner i den familjen som hette Vilhelm. Den ena dog innan han blivit ett år gammal men den andra levde till vuxen ålder.¹³ Jag känner också till två barnbarn till Carl Palm med namnet Vilhelm, så uppenbarligen var det ett vanligt namn inom släkten och man bör rimligtvis ställa sig frågan om "vår" Vilhelm Palm var släkt med Carl Palm. Eller kanske snarare hur han var släkt med honom. I det fallet har jag inte ens en gissning, men det skulle förvåna om det inte fanns en koppling av något slag mellan dem. Men för att få svar på det behövs förmodligen en djupdykning i de finska arkiven.

I det egentliga Sverige var det åtskilliga småstäder som hade resande bland sina borgare från slutet av 1600-talet till en bit in på 1800-talet. I den finska delen av Sverige tycks det ha varit begränsat till Nådendal (Naantali) i sydvästra Finland. Bilden föreställer Nådendal i mitten av 1800-talet då det fortfarande var en mycket liten stad.

Foto: Wikipedia.

⁹ Västernorrlands läns landskansli, BV:2 (1787-1817), 4/11 1803.

¹⁰ Rantsila, IC:2 (1790-1823), 12/5 1794.

¹¹ Urjala, IC:2 (1730-1800), 24/5 1816.

¹² Drawing Distinctions within Complex Margins. 'Gypsies' in the Borderland of the Swedish Kingdom, c. 1743-1809.

¹³ Den första dog 1754 (Joroinen, IC:2 (1743-1756), 5/1 1754). Den andra hade dött 1784 men efterlämnat två söner, "Hans Friedrich och Eljas i Dannemark" (Naantalin raastuvanoikeuden arkisto, Ec:4 (1785-1799), bouppteckning efter Magdalena Andersdotter 7/3 1786). Det är förstås frestande att tänka sig att den förstnämnda är den Hans Palm som inte långt därefter dyker upp i södra Sverige och slår sig samman med Kristina Florentina Laurin, men det är inget annat än en lös gissning som när som helst kan kullkastas av en historisk källa.

För att återvända till de sju barnen 1825 tror jag inte heller att det var något av Vilhelm Palms och Maria Samuelsdotters barn som var det sjunde barnet. Om båda Vilhelm Palm skulle vara samma person och han hade ett barn fött i Finland i livet 1825, hade han förmodligen inte större anledning att nämna det då än han haft i Norge 1801.

I själva verket tror jag inte att det sjunde barnet var hans barn över huvud taget utan hans barnbarn, Karl Gustav Faltin som var en son till Anna Kristina Palm. I *Drabbrikan* nr 36 föreställde jag mig att fadern till Karl Gustav skulle kunna vara Karl Magnus Salin, men oavsett vem det var är det tydligt att Anna Kristina lämnade över sonen i föräldrarnas vård när hon blev ihop med Peter Wimmerstedt någon gång under andra halvan av 1810-talet. Föräldrarna verkar också ha behandlat barnbarnet som sitt eget barn. Ibland gjorde de klart att det var deras barnbarn,¹⁴ men ofta tycks de ha sagt att det var deras eget barn. Exempelvis blev de gripna och förhörda 1819 då myndigheterna noterade att familjen bestod av Vilhelm Palm "och dess hustru Britta Stina samt deras barn Laurentia, Johanna och Britta Stina, Johan Fredric och Carl Gustaf".¹⁵ Ett annat exempel är en passjournal från 1821 då de skulle ha haft "sönerne Johan Fredric och Carl Gustaf" med sig.¹⁶

Ser man till familjen Palms alla tio barn i kronologisk ordning i stället var det sjunde barnet den son som döptes till Peter Darell på Åland 1806. Bo Lindwall nämner i sin artikel att Eilert Sundt i sin resandeskildring från 1862 noterade att Vilhelm Palms syster Laurentia Faltin hade varit gift med en Darell, vilket skulle förklara dopnamnet Peter Darell. Det är allmänt bekant att Laurentia Faltin från mitten av 1790-talet levde tillsammans med sin syssling Johan Laurin. Bo Lindwall räknar därför med möjligheterna att hon tidigare kan ha haft ihop det med en Darell eller att Sundt blandat ihop henne med någon annan av Vilhelms systrar. En tredje möjlighet är att Johan Laurin även använde namnet Darell. Så var uppenbarligen fallet.

I Karlskrona fanns det mellan åren 1797 och 1805 en sjöartillerist som var inskriven i rullan under namnet Johan Peter Darell.¹⁷ 1802 blev han häktad tillsammans med Gustav Klosterman och hans far Zakarias Klosterman. De hade blivit gripna för sammanskockning, oväsande och slagsmål men lyckades rymma ur arresten innan de hann ställas inför rätta.¹⁸ Tre år senare blev Darell gripen igen, den här gången för slagsmål och hemgång. I hans sällskap fanns Laurentia Faltin, som kallades hans hustru, samt Johan Lindgren och hans fru Anna Stina Link.

¹⁴ Till exempel Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet, EIIIcc:575 (1823), Linköping, november.

¹⁵ Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, AI:23 (1819), 10/9.

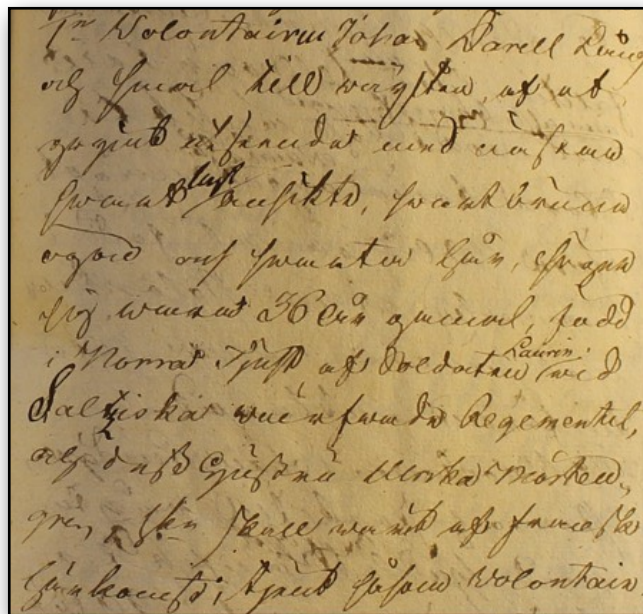
¹⁶ Justitiekanslern, EIIIf:40 (1821), Blekinge, 11/5.

¹⁷ Flottans arkiv, Rullor flottan 1635-1915, VI:17 (1804), VI:20 (1805), VI:22 (1806), Lagerstråles kompani, nr 47.

¹⁸ Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet, EIIIcc:283 (1802), Kalmar, januari.

Vid rannsakingen inför Södra Möre häradsrätt noterade protokollförelaren att Darells föräldrar hette Laurin och Ulrika Mårtengren.¹⁹ De som åsyftas är självfallet Johan Laurins föräldrar Johan Henriksson Laurin och Ulrika Mårtensdotter Björkegren. Ifall någon ändå tvivlar på att Johan Peter Darell var Johan Laurin kan också nämnas det kansliförhör som hölls i Karlskrona efter rannsakingen.²⁰ Där står det att Darell blivit erbjuden laga försvar och näringsfång hos sin bror M. Laurin i Ljuders socken. Där var mycket riktigt Johan Laurins bror Modvig skriven vid den här tiden.²¹

Vid rättegången 1805 noterades det att Johan Darell var "lång och smal till växten, af et grymt utseende med nästan swartlagt ansikte, swartbruna ögon och swart hår, säger sig wara 36 år gammal, född i Norra Tjust af Soldaten Laurin wid Saltziska wärfwade Regimentet, och dess hustru Ulrika Mårtengren, hwilke skall warit af fransk härkomst". Den sista kommentaren är intressant med tanke på att namnet Laurin utvecklats ur varianten Lagurin/Lagerin, som ibland antas ha ett fransk ursprung i form av Lagaraine. Källa: Södra Möre häradsrätt, Aia:92 (1805). Foto: Urban Lindqvist.

Hur kommer det sig då att Johan Laurin valde att kalla sig just Darell? Att döma av andra tillfälliga namnbyten bland resande vid den här tiden var det knappast helt taget ur luften. Men vad finns det egentligen för koppling mellan Laurin och Darell som motiverar hans namnval? Där har jag dessvärre inget bra förslag.

Frågar jag däremot en av de största AI-tjänsterna på nätet har den massor av kreativa idéer om hur det skulle kunna hänga ihop, men efter några motfrågor och en närmare granskning står det klart att förslagen var just kreativa, helt utan den där lilla gnuttan substans som gör en hypotes intressantare än andra gissningar och mer värd att utforska vidare.

Så än så länge lever vi nog i en tid där den samlade kunskapen inom Sveriges resandesläkter överträffar AI-tjänsternas bästa gissningar. Men hur länge till? Har du hört någon historia som kan förklara varför Johan kallade sig Darell? Dela gärna med dig innan kunskapen går förlorad.

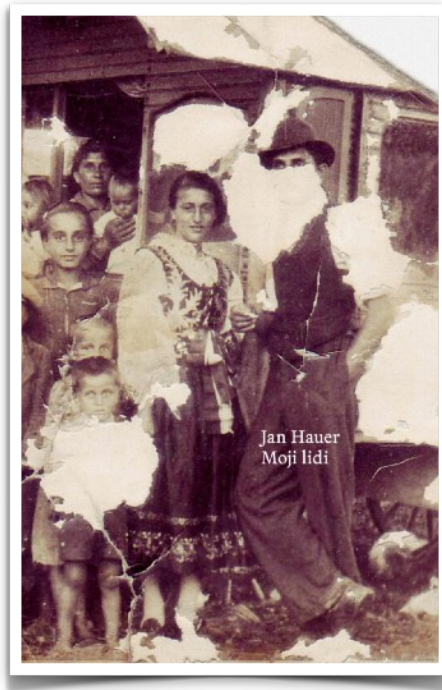
¹⁹ Södra Möre häradsrätt, Aia:92 (1805), 17/5, 3/6. Se även Norra Möres häradsrätt, Aia:74 (1805), 11/6, då Darell/Laurin rannsakades för händelsen 1802.

²⁰ Blekinge läns landskansli, Alla:20 (1805), 4/9.

²¹ Ljuders kyrkoarkiv, Al:5 (1791-1804), s. 404-405; Al:6 (1805-1814), s. 58-59, 392-393.

En unik bok om tjeckiska sinter

Av Niklas Bernsand

Det är roligt att ibland få nytta av sin slavistiska bakgrund när man lyfter blicken lite från sitt engagemang i resandefrågor och uppmärksammar den lite bredare världen av europeiska romanifolk. Särskilt intressanta i sådana sammanhang är för mig de grupper som härstammar från den första vågens romska utvandring till västra Europa på 1400-talet. På en kort resa till Prag i våras bestämde jag mig i den andan för att söka upp den välsorterade bokhandeln Academia på Václavplatsen för att se om de möjligen hade något om tjeckiska sinter. Jag var medveten om att gruppen efter att ha drabbats hårt av den nazityska utrotningspolitiken är mycket liten i dagens Tjeckien och att de flesta romer¹ man stöter på i landet idag tillhör grupper som kom från Slovakien efter andra världskriget, men hoppades ändå kunna hitta något. Det visade sig också att det inte mycket finns att tillgå om de tjeckiska sinterna, men den kunniga personalen kände väl till en relativt nyutkommen bok som de beskrev som helt unik.

Boken, *Moji lidi (Mina människor)*, är skriven av Jan Hauer (1947–2022), som kom från en stor sintisläkt i Tjeckien som i slutet av 1700-talet lämnat trakten kring Graz i Österrike för gränsområdet i Sudeterna, och sedan rest och varit bosatta i hela landet. Även om släkten, som framgår tydligt i Hauers bok, decimerades kraftigt av Förintelsen, är den fortfarande relativt talrik i landet, och har även vittförgrenade släkt nätverk i Tyskland och Österrike. Hauer redogör i boken för släktens liv och historia i Tjeckien, både utifrån egna

¹ Jag använder ordet romer som en samlingsbenämning när alla romer i dagens Tjeckien, gårdagens Tjeckoslovakien eller någon av dess delar, avses, oavsett undergrupp. Som bekant för Drabbrikans läsare använder sinter, liksom många andra äldre västeuropeiska grupper, inte ordet romer om sig själva, även om den språkliga roten förekommer i flera centrala kulturella begrepp.

minnen, familjens och släktingarnas många berättelser och hans egna arkivstudier som han påbörjade aktivt under 1990-talet. Boken innehåller dessutom en omfattande fotodokumentation av släktens liv i de tjeckiska områdena från slutet av 1800-talet till idag². Jan Hauer blev med tiden en av sin generations främsta aktivister för sin folkgrupp, och deltog inte minst i kampen för erkännandet av det nazistiska folkmordet på sinter och romer även i Tjeckien, särskilt vad gäller koncentrationslägret Lety u Pisku i Böhmen, dit flera av hans nära familjemedlemmar deporterats under kriget. Hauers egen berättelse om sitt och sina släktingars liv föregås av en några inledande avsnitt författade av tre forskare inom fältet Romani Studies, verksamma på Karlsuniversitetet i Prag och Museet för romsk kultur i Brno.

Sinter och romer i gamla Tjeckoslovakien och i dagens Tjeckien

När man talar om tjeckiska sinter bör man ha klart för sig att det inte heller före Förintelsen rörde sig om en särskilt stor grupp människor. Visserligen hade det mellankrigstida Tjeckoslovakien en ganska talrik och heterogen romsk befolkning, sannolikt på mer än 100 000 människor. De flesta av dessa bodde dock inte i de tjeckiska områdena (alltså i första hand Böhmen och Mähren) utan främst i Slovakien eller i Karpatorutenien (Transkarpatien), den östligaste delen av landet som 1945 överfördes till den ukrainska sovjetrepubliken och nu är den del av Ukraina som har klart störst och mest heterogen romsk befolkning. Historikern Kateřina Čapková och hennes kollegor (2025: 571) menar att det före andra världskrigets utbrott levde 70 000 romer i Slovakien, några tiotusental i Karpatorutenien och åtminstone 8000 i de tjeckiska länderna. Jana Horváthová (2021: 26), historiker och direktör för Museet för romsk kultur i Brno och själv härstammande från gruppen mähriska romer, föreställer sig mellan 8000 och 10 000 för de senare.

Siffrorna som anges för de sinter och romer som bodde i Tjeckien före andra världskriget syftar på tre befolkningsgrupper: sinter, tjeckiska romer och mähriska romer. Utan att gå in för djupt på de två andra romska grupperna kan nämnas att de mähriska romerna kommit från vad som idag är västra Slovakien under 1600-talet och liksom många romer i Ungern och Slovakien talar en s.k. central romanidialekt. Under mellankrigstiden var de mestadels bofasta, ofta i utkanten av mähriska byar och småstäder, i någon av de så kallade romska byarna, *romano gav*. De första romerna med högre utbildning i landet under mellankrigstiden kom från denna grupp (Horváthová 2005: 63; Horváthová 2021: 30–41). De tjeckiska romerna talade också en central romanidialekt, och tycks, kanske därför, ha kallats "ungrare" av sinterna, men skiljde sig från de mähriska romerna genom att de oftare hade yrken och försörjningssätt som krävde ett kringresande levnadssätt. Sinterna är sannolikt den äldsta romska gruppen i området, och deras dialekt tillhör som bekant den nordvästra dialektgruppen. Sinterna hade sen 1400-talet levt i det

² Jag vill nog så här i en fotnot tillägga att även om jag sedan många år obehindrat läser några andra slaviska språk, främst ukrainska, ryska och polska, så var det en rejäl utmaning för mig att läsa en hel bok på tjeckiska. Det krävdes en hel del slående i ordböcker för att kunna vara säker på att jag förstått vissa avsnitt rätt. Alla översättningar i texten är mina egna.

tysktalande centrala Europa, talade traditionellt tyska förutom sin egen romanes (sintitikes) och hade täta kontakter med släktingar i Tyskland, Österrike och Polen. Överlevande sinter efter andra världskriget, som Jan Hauers familj, tycks i första hand ha talat tjeckiska, men mer om det längre fram. I dagens tjeckiska litteratur omtalas gruppen regelbundet som tyska romer (*němečtí Romové*) eller tyska sinter (*němečtí Sintové*), just p.g.a. det tyska inslaget i deras kultur och språk och deras täta kontakter med Tyskland och Österrike³.

Sinterna bodde främst i Sudetområdet, i södra, västra och norra Böhmen, men också i och runt Prag (Nečas 1994: 17). De tycks fram till andra världskriget ha haft yrken och försörjningsmetoder som man känner väl igen från andra romska sammanhang: hästhandel och annan försäljning, olika slags slipningsarbeten, hantverk och musik. Några, som Hauers farbror och faster (Hauer 2024: 47-48), hade dessutom kringresande dockteatrar, och många verkar ha kombinerat flera försörjningsmetoder utifrån de förutsättningar som fanns.

Uppskattningen 8000-10 000 syftar som sagt på alla tre grupperna tillsammans. Av dessa tycks de mänskliga och tjeckiska romerna ha utgjort en stor majoritet, men det går inte att med någon säkerhet säga hur många de tjeckiska sinterna var före andra världskriget (Nečas 2002: 343). I det tjeckiska majoritetssamhällets ögon, och, får man anta, av, den sudettyska befolkningen i gränsområdena, sågs dock alla dessa grupper som "zigenare" (*Cikáni/Zigeuner*) och man tycks ha fäst mindre vikt vid de olika undergrupperna.

Sinterna tycks regelbundet både ha in- och utvandrat mellan Tyskland, Österrike och de tjeckiska områdena och även rest flitigt mellan länderna. Många sinter flydde i slutet på 1930-talet undan den nazistiska politiken i Tyskland (och från 1938 i det inkorporerade Österrike) till Tjeckoslovakien⁴. Möjligheten att använda landet som tillflyktsort upphörde när Tyskland först i München 1938 fick kontroll över Sudeterna och sedan i mars 1939 införlivade de övriga tjeckiska områdena och gjorde dessa till protektoratet Böhmen-Mähren. När de nazityska myndigheterna vid en inventering 1942 fann 6500 "zigenare eller zigenarhalvblod" gällde detta just protektoratet Böhmen-Mähren, medan romer som bodde i de förlorade gränsområdena i Sudeterna inte var inräknade (Horvathova 2021: 26). Med tanke på

³ Ytterligare en gruppbenämning, lalleri, nämns ibland i samband med de tjeckiska sinterna. Elšík (2003:49) menar att beteckningen användes av tyska sinter om tjeckiska sinter som utvandrat till Tyskland under 1800-talet. Namnet, som betyder "de stumma", kommer enligt författaren från sinternas benämning på Tjeckien och tjecker, vilkas språk man inte förstod. Hauer (2024: 146) noterar att alla hans släktingar som reste på båda sidor gränsen vid böhmiska Cheb (Eger) under 1800-talet kallades lalleri i dokumenten från den tyska sidan. Det tycks alltså från början ha handlat om ett namn som sinter med koppling till Böhmen fick av sinter utan sådan koppling. Arnold, som under flera decennier från 1950-talet hölls för en av de främsta tyska experterna på romer, hävdade i en frapperande rasistisk skildring dessutom att lalleri förutom romanes (sintitikes) talade tjeckiska snarare än tyska (Arnold 1965: 90-91). Jag noterar att dagens tjeckiska forskningslitteratur inte tycks nämna lalleri alls.

⁴ Även det mellankrigstida Tjeckoslovakien förde dock en hård politik riktad mot landets romska befolkning, och särskilt mot dem som reste för sin försörjning. 1927 infördes en lag mot "kringströvande zigenare" som krävde att alla resande "zigenare" över 14 år bar ett särskild "zigenskt" legitimationskort. För att få kortet måste de ansöka om tillstånd att resa runt och bedriva försäljningsverksamhet eller utföra tjänster under en viss tid i ett visst område (Čapková et al. 2025: 570-571; Baloun 2019).

historiska bosättningsmönster går det att föreställa sig att det fanns många sinter bland de senare romerna.

Förintelsen slog så hårt mot tjeckiska sinter och tjeckiska och mähriska romer att det nästan är svårt att ta in. 4500 sinter och romer från protektoratet deporterades till Auschwitz-Birkenau 1943, och många dog också i lägren Lety u Pisku i Böhmen och Hodonín u Kunštátu i Mähren. Vidare ska hundratals romska och sintifamiljer ha deporterats till lägren som "asociala" (Hauer 2024: 11). Som en illustration till hur hårt utrotningspolitiken slog kan nämnas att Hauers pappa Antonín och mamma Božena (som delvis kom från de tjeckiska romerna) möttes och bildade en ny familj alldeles efter kriget efter att de båda hade förlorat hela sina respektive första familjer i lägren, med make/maka och alla barn. För Hauer i hans minnesarbete var en av de viktigaste uppgifterna att hitta foton på alla sina döda äldre halvsyskon. Enligt polisuppgifter från 1947 återvände bara 583 romer och sinter från lägren till de tjeckiska områdena (Nečas 1994: 93; Hauer 2024: 11). Förutom dessa tycks en och annan från dessa grupper ha klarat sig undan deporteringar och repression, ofta genom att hålla sig undan, ibland, som verkar ha varit fallet med Hauers farbröder som alla överlevde kriget, genom att deras ljusare utseende tillät dem att "passera" som icke-romer (Hauer 2024: 154)⁵. Sammantaget var det dock få ur den förkrigstida romska befolkningen i de tjeckiska områdena som överlevde – en siffra på 1000 personer har nämnts för alla tre grupperna (Sadilková 2015: 191).

Dessutom tycks vissa överlevande tjeckiska sinter ha deporterats till Tyskland i samband med att Tjeckoslovakien efter kriget fördrev den etnisk tyska befolkningen från landet (Hajská 2024: 509). Som antropologen Hajská framhåller kunde alltså samma sinter först bli förföljda av Nazityskland under kriget som "zigenare", för att efter kriget deporteras av de tjeckoslovakiska myndigheterna som "tyskar". Hauer understryker att vissa sinter vid denna tid också själva sökte emigrera till Västtyskland eller Österrike, inklusive hans pappa och mamma. Hauers bok visar också på att sinter även 1960- och 1970-talen rörde sig över gränsen och ibland, som i hans eget fall, tillbaka efter några år (se också Hajská 2024). Sinter tillhörde tillsammans med valakiska romer de mest antikommunistiskt lagda romska flyktingarna från Tjeckoslovakien i Tyskland, inte minst eftersom de var de grupper som fortfarande förde eller ville föra ett kringresande liv (Hajská 2024: 515). Hauer är också skoningslös i sin beskrivning av de kommunistiska myndigheterna och deras försök att, som han ser det, tvångsassimilera sinterna, särskilt med lagen mot "nomadisering" som den kommunistiska regimen införde 1958 (Hauer 2024: 249). Det framgår dock av boken att vissa överlevande sinter och tjeckiska romer kunde fortsätta att resa runt med bil och husvagn även efter 1958. Det uppstod också särskilda platser där många sinter och tjeckiska romer under relativt långa tidsperioder satte upp sina husvagnar bredvid varandra, hjälptes åt med vardagen och umgicks med varandra. Ibland kunde mer än 100 husvagnar samlas på en sådan plats (ibid: 71)⁶. Många lyckades

⁵ Hauer skriver längre fram i boken att många av hans släktingar även under tidigare perioder haft ett utseende som gjort det möjligt för dem att "passera", och att det mest verkar ha varit släktingar med mörkare utseende som kallades "zigenare" av omgivningen (Hauer 2024: 220). I samband med detta understryker också Hauer hur viktigt det var för hans äldre släktingar att vara propert klädda och kunna ta folk.

⁶ Bokens redaktörer understryker att Hauer konsekvent skriver "resa med bil" i stället för regimenens officiella uttryck "nomadisera" (Hauer 2024: 20).

också åtminstone delvis fortsätta med varianter av traditionell försäljnings- och reparationsverksamhet, även om sådana sysselsättningar i det kommunistiska Tjeckoslovakien ibland kunde bryta mot lagen⁷.

Idag är sinter bara en ytterst liten del av Tjeckiens romska befolkning, medan de allra flesta romer i landet som sagt är ättlingar till de romer som kom från Slovakien efter andra världskriget när de tjeckiska gränsområdena som nyligen tömtes på sin tyska befolkning var i starkt behov av arbetskraft. Horváthová (2010: 94) uppskattar att 80-90% av romerna i dagens Tjeckien är slovakiska romer som kommit efter andra världskriget, medan ca 10% är valakiska romer. De senare kom först till området efter att det romska slaveriet avskaffats på 1850-talet, men har huvudsakligen anlänt efter andra världskriget (Elšík 2003: 47). Van der Hulst (2020: 44) talar om 262 000 romer i Tjeckien 2019, vilket motsvarar 2,5 % av befolkningen. 90% av dessa menar hon är Romungro, alltså de som kom från Slovakien efter andra världskriget, medan 10% är valakiska romer. Här nämns alltså inte ens de romer och sinter som fanns i landet före Förintelsen. Horváthová menar överhuvudtaget att termen tjeckiska romer inte ska användas som samlingsbeteckning på alla romer i landet idag, utan bara bör användas om de romska grupper som levde i landet före Förintelsen (Horváthová 2010: 92)⁸. De överlevande tjeckiska romerna har efter andra världskriget enligt samma forskare varit noga med att markera sin särart i förhållande till de inflyttade slovakiska romerna (ibid).

Det är alltså bara spillror av de förkrigstida grupperna i Tjeckien som har överlevt. Språkforskaren Elšík (2003: 50) talar om "only a couple of Sinti families/.../mostly in towns (e.g. Brno, Olomouc), some of them keeping their family ties with Germany. Hauer själv gör följande sorgliga observation:

"Det fanns många sinter och tjeckiska romer i republiken på 1960-talet. Det var många som bodde med oss, i Prag eller i Mähren, i Olomouc, Nu är det bara, som man säger, en handfull kvar. Flest sinter lever i Hradec Králové och Olomouc. Det finns bara ett fåtal av oss i Prag" (Hauer 2024: 28).

Enligt Elšík (2003) har de romer och sinter som överlevde andra världskriget ofta gift sig med slovakiska romer och antagit deras språk. Jag hittar dock inte särskilt många exempel på sådana äktenskap i Hauer i sådana frågor ganska detaljerade framställning, däremot flera exempel på giftermål mellan sinter och överlevande tjeckiska och mähriska romer. Horváthová (2010: 100) menar att många snarare gifte sig med icke-romer och med tiden kommit att assimileras in i majoritetssamhället. Även språkvetaren och etnologen Milena Hübschmannová (2000: 137), en av pionjärerna inom modern tjeckisk forskning om romer, hävdade att såväl tjeckiska och mähriska romer som sinter har språkligt assimilerats.

⁷ Man skulle kanske kunna lägga till att både Hauer själv och många av hans släktingar gick med i den officiella tjeckoslovakiska organisationen för romer när en sådan var möjlig under några korta år från slutet av 1970-talet. Särskilt engagerade var dessa sinter i en underavdelning som kallades Nevodrom (Hauer 2024: 103).

⁸ Det kan möjligen tyckas att benämningen tjeckiska romer för samtliga romer i de tjeckiska områdena före Förintelsen bara komplicerar situationen ytterligare, eftersom de tjeckiska romerna ju också är namnet på en av de tre huvudsakliga förkrigstida romska grupperna i landet.

Elšik hävdade några år senare (2005: 175) att det framför allt är den äldre generationen sinter som fortfarande talar språket, som numera främst har en symbolisk funktion som ett uttryck för gruppidentitet. Han betonade dock att gruppen är hemlighetsfull om sitt språk och att det är svårt för utomstående att få en tydlig bild av språksituationen. Han underströk att detta inte är unikt för de tjeckiska sinterna, utan är något som gäller för de flesta sintigrupper. Det finns starka tabun bland sinter att dela med sig av sitt språk, särskilt till lingvister, och detta kan leda till att själva existensen av språket kan förnekas för utomstående (ibid: 166)⁹.

Hauer om sinter efter andra världskriget

Det talas alltså i forskningslitteraturen om att många tjeckiska sinter, liksom överlevande från de två andra förkrigstida romska grupperna, steg för steg assimilerats efter kriget, språkligt och genom familjebildning. Samtidigt förs dessa resonemang i övergripande termer, ofta i förbigående och utan konkreta exempel från intervjuer eller fältstudier. Självklart är sådana studier mycket svåra att genomföra med en liten, traumatiserad och i förhållande till majoriteten inåtvänd grupp som de tjeckiska sinterna. Desto viktigare blir då berättelserna i Hauer's bok eftersom de, vad det verkar som för första gången, ger ett inifrånperspektiv på denna diskussion.

Hauer berättar hur pappan efter de traumatiska upplevelsorna från lägren och förlusten av hela hans första familj försökte undvika att aktivt föra vidare språket till barnen:

”När vi är små vet vi inte alls vem vi är och vad vi är. Att jag kommer från österrikiska sinter fick jag reda på som nästan fullvuxen. Pappa talade inte romanes med oss, hos oss talades tjeckiska och slang (*hantýrka*). Han var rädd för kommunisterna och ville inte att folk skulle veta vilka vi var. Det är inte så konstigt. Han överlevde koncentrationslägret och förlorade där sin första familj” (Hauer 2024: 59).

Vad menar Hauer när han berättar att familjen vid sidan av tjeckiska talade slang? Ordet *hantýrka* kan på tjeckiska syfta på olika slags subkulturella språkvarianter eller yrkesjargonger, men Hauer använder termen mer specifikt om ett blandspråk som uppstod när de av hans släktingar som inte talade språket flytande lade in ord från romanes i sitt tjeckiska ordflöde:

„De talade slang, ett ord på romanes här och där, men inte flytande. De hade vant sig vid slangen och den räckte för dem” (Hauer 2024: 88).

⁹ Hemlighetskulturen runt språket betonas också av lingvisterna Fennesz-Juhasz, Halwachs och Heinschink (1996) vad gäller sinter i Österrike. Vikten av att undanhålla språket från *gadže* understryks, och som varnande exempel traderar sinterna i landet berättelsen om den tyska antropologen Eva Justin som i början av 1940-talet utnyttjade språkkunskaper och personligt förtroende för att bedriva forskning bland sintibarn som därefter sändes till Auschwitz (ibid: 76).

Hauer själv lärde sig språket under sin ungdomstid från sintisläktingar och vänner i Olomouc, men kunde det inte alls före 12 års ålder. Det var i Hauers hem till och med öppen policy att inte tala romanes så att barnen hörde, och barnen kunde skickas ut på gården när de vuxna började tala språket. „Tala inte hebreiska med barnen“, uttryckte mamman saken, men syftade naturligtvis på romanes (ibid: 87). Hauer talade inte romanes med pappan förrän de tillsammans reste i Västtyskland i början av 1970-talet. Pappan själv tycks ha haft den slags breda språkrepertoar vi känner igen från vissa äldre romska sammanhang, med enligt sonen perfekt tyska, tjeckiska och ungerska, god jiddisch (eftersom han under en kortare tonårsperiod levde hos en judisk familj) och viss polska och ryska (ibid). Och romanes, som han alltså inte ville föra vidare, liksom även valakisk romani eftersom han rest med den gruppen ibland i ungdomen. När han långt senare förstod att sonen lärt sig romanes gladdes han dock ändå över detta. Även i äldre generationer kunde språkkunskaperna vara ojämnt fördelade, så att alla farfaderns släktingar talade språket flytande medan farmodern inte kunde språket alls (ibid). Under Hauers tonårstid i Prag kunde sintiungdomarna också uppmana varandra att inte tala romanes offentligt, för att inte röja sitt ursprung (ibid: 88).

Hur har då Hauer själv fört vidare sina språkkunskaper i romanes till sina fem barn?

„Vad gäller mina barn så är det ganska olika: en son kan tala hela tre varianter: valakisk romani, *cigánsky*¹⁰, och vårt språk (*po-našem*), Willy förstår romanes men talar inte, Maruška talar språket, liksom Honza. Men min äldsta son kan inte ett ord. Vissa har talang för sådant, andra har det inte alls. Och min fru förstår allt men talar dock inte“ (ibid).

Språköverföring har alltså skett åtminstone till några av barnen, som är födda på 1970- och 1980-talen, men det framgår inte i vilken utsträckning barnbarnen talar språket. Redan detta exempel nyanserar något forskningslitteraturens uppfattning om att språket bara talas av äldre sinter. Det blir också tydligt hur i flera generationer i familjen Hauer flera av dem som kan romanes också talar, eller åtminstone gör sig förstådda, på någon eller några andra romanidialekter. Det går också att föreställa sig att dagens generationer inte riktigt har pappans bredd på språkkunskaperna, även om Hauer själv talar tyska.

För att återvända till den generation som överlevde Förintelsen har vi alltså sett hur Hauers föräldrar var oroliga för att framställa barnen som tydligt "annorlunda" gentemot omgivningen genom att lära dem språket, vilket bekräftar de lite mer övergripande upplysningarna man kan finna i den tjeckiska litteraturen. Man bör nog också tänka på att denna omgivning även i övrigt var mycket mer homogent tjeckisk än före kriget efter Förintelsen och förvisningen av de etniska tyskarna, så assimilationstrycket torde ha varit starkt för alla små minoritetsgrupper. Vissa av släktingarna i Olomouc där Hauer och hans syskon bodde några år på 1950-talet tycks också ha eftersträvat full assimilation. Trots att Hauer snappade

¹⁰ Jag förmodar att Hauer med *cigánsky* ("zigenska") syftar på de slovakiska romernas språk. "Vårt språk" syftar naturligtvis på sinternas romanes.

upp romanes i den staden tycks andra kusiner där nämligen ha skämts för sitt ursprung och ville göra om syskonskaran till *gadže* ("*chtěli nas převychovávat po-gadžensku*"¹¹) (ibid: 53).

Här får man också ett annat perspektiv på Hauers egen familj och deras förhållande till sitt ursprung och kulturarv. Även om de alltså inte fått lära sig romanes visste barnen att de var annorlunda, främst genom pappan. Just dessa kusiner kallade mycket riktigt både Hauer och hans pappa för "zigenare" och slängde andra förolämpningar mot barnen (ibid). Pappan försörjde sig på ett traditionellt sätt, liksom delvis mamman så längde familjen levde tillsammans, och man levde ett traditionellt umgängesliv med mycket besök av och hos släktingar och vänner med samma ursprung. Det här är något som verkar återkomma i flera länder bland medlemmar av små romska grupper som lever under ett starkt kulturellt tryck från omgivningen. Även om föräldrarna ser till att inte föra vidare språket till barnen och inte talar i explicita termer om den egna kulturella tillhörigheten så förstår barnen att de kommer ur en familj som är annorlunda, lever på ett annat sätt och har ett annat ursprung. Och ibland får de veta det av omgivningen, till och med av egna släktingar. Med tanke på att Hauer och hans släktingar så länge det var möjligt också tog aktiv del i det kringresande livet med husvagn tillsammans med andra sinter och tjeckiska romer och att både han och pappan emellanåt gjorde affärer med hjälp av etniska nätverk är det nog svårt att tala alltför entydigt om assimilation ganska långt fram under efterkrigstiden.

Vad gäller vissa delar av pappans släkt finns även en närmast ofattbart mörk historia. Två av pappans fyra barn och hans första hustru deporterades till Auschwitz av tyskarna 1943, men de andra två barnen fördes av hans egna släktingar till Gestapo. När Hauer i vuxen ålder frågade sin äldsta kusin om hur de kunde göra så mot sina kusiner som de kände väl och gick till skolan med svarade hon att han inte förstår den tiden och att de annars själva hade kunnat hamna i koncentrationslägren (ibid: 59). Blodet isar sig när han beskriver hur han senare, i trettioårsåldern, tog upp detta med sin pappa:

"Jag sade till pappa: Hur kan du sitta och roa dig med dessa människor? De dödade ju dina barn! Pappa tittade på mig med tårar i ögonen. Han ville inte prata om det. Pappa var hård, som av granit. Han skulle kunnat fälla en häst, en riktig karl. Han skulle kunnat döda en man med sina blotta händer. Men när jag frågade honom hur han kunde förlåta dem detta trängde tårarna fram i hans ögon och han gick därifrån" (ibid).

De kunde aldrig tala om pappans minnen från kriget. Mamman, som ju också hade förlorat sin första familj med alla barnen, talade heller aldrig med barnen om kriget och lägren, men skrev senare, efter att hon flyttat till Kanada, ner sina minnen från lägret i Lety u Pisku, som nu förvaras på Museet för romsk kultur i Brno.

---

¹¹ Ordagrant. "de ville uppfostra om oss i gadžostil". Begreppet *gadže* betyder icke-romer.

Är det då inte överraskande, med tanke på hur sinter ofta försöker hålla majoritetskulturen på armslängds avstånd, att Hauer valde att gå ut i offentligheten med sin identitet och skriva ner släktens historia i bokform? Här understryker bokens forskarredaktörer att Hauer naturligtvis förstod att "en av sinternas viktigaste regler efter förföljelserna under andra världskriget är att skydda sin kultur mot den icke-romska omvärlden" (Hauer 2024: 9). Men å andra sidan insåg Hauer när han på 1990-talet började sina sökningar i arkiv och privata fotosamlingar efter släktens historia, att den värld han vuxit upp i är på väg att försvinna, och att han därför måste dela med sig av sina kunskaper, inte minst för att väcka intresset hos sina egna släktingar och den egna gruppen. Inte minst ville han visa för sina barn varifrån de kommer så att de känner stolthet och vet att deras förfäder inte var några "luffare" (*vandráci*) (ibid: 249). Han noterar dock att inte alla släktingar förstod varför han "grävde så i det förflutna", och blir ledsen när han märker att barnen inte alltid är så intresserade.

Det fanns också en aspekt som för Hauer var både offentlig och intimt privat - behovet av historisk rättvisa, så att sinter och andra romer, inte minst hans egna familjemedlemmar, som fallit offer för Förintelsen får erkännande för sitt lidande. Inte minst därför var han aktiv i kampen för att stänga den grisfarm som de kommunistiska myndigheterna i början av 1970-talet byggt på platsen för koncentrationslägret Lety u Pisky, där bland annat Hauers mamma suttit¹².

Jag avslutar med ett längre citat där Hauer vemodigt blickar tillbaka på den värld han själv levde i under barndomen och reflekterar över den brist på gemenskap han upplever idag:

„Nu är det en helt annan tid. Folk har inte mycket tid för sig själva. Var och en lever som det går. De flesta arbetar för att försörja sin familj. Få människor tänker längre. Dagens liv kan inte jämföras med tiden efter kriget. Familjernas sammanhållning, allt är borta. Vi är splittrade långt från varandra. Lagen om nomadisering har medfört detta. Det var kommunisternas plan, att efter kriget bryta sönder familjebanden. Våra barn känner snart inte igen varandra längre, vi är fast bosatta, alla på sina platser. Överallt i väst reser vårt folk fortfarande omkring. Och arbetar - säljer olika varor, barnen går i skolan - och de är tillsammans. Hundratals familjer. Jag vet inte vad man ska tillägga. Det kommer aldrig att bli detsamma i vår republik. Det är bara att acceptera" (ibid: 249).

Med sin enastående bok och dess unika fotodokumentation av släktens liv har Hauer dock gett ett starkt bidrag till kunskapen om de tjeckiska sinterna, som andra sinter kan ha som utgångspunkt för sina egna efterforskningar och sin egen aktivism för gruppens minne, kultur och framtid.

¹² Se gärna Lundahistorikern Tomas Sniegons (2014) forskning om de tjeckiska diskussionerna om minnet av den romska Förintelsen, tjeckisk kollaboration och grisfarmens öde i det gamla lägret. Inte förrän 2018 stängdes grisfarmen, som revs 2022. Ett monument restes till minne av offren i Lety u Pisku 2023.

Litteratur:

- Arnold, Hermann: *Die Zigeuner. Herkunft und Leben im deutschen Sprachgebiet*. Walter Verlag, Olten 1965.
- Baloun, Pavel: Von der "Landsplage" zur "Freunden Rasse". Die Räpresentation der "Zigeuner" in det Tscheschoslowakischen Kriminalistik (1918-1929). *Bohemia* 59 (2019) 1, 50-76.
- Čapková, Katerina/Frommer, Benjamin/Jandák Lóncikova, Michala, Sadílková, Helena: Searching for Entanglement: Roma and Jews in Dismembered Czechoslovakia during World War II. *Journal of Genocide Research* Vol. 27 No. 4 2025, 561-575.
- Elšík, Viktor: Interdialectal contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* 162 (2003), 41-62.
- Elšík, Viktor: Sintska a manuška romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka. *Romano džaniben* 12 (2) 2005, 162-186.
- Fennesz-Juhász, Christane/Halwachs, Dieter W/Heinschink, Mozes F: Sprache und Musik der Österreichischen Roma und Sinti. *Grazer Linguistischen Studien* 46 (Herbst 1996), 61-110.
- Hajská, Markéta: Migration of Roma to Western Europe under the Iron Curtain in the light of memories of the witnesses. *Slovenský Národopis/Slovak Ethnology* 4/2024, s. 504-518,
- Hauer, Jan: *Moji lidi*. Nakladatelství KHER/Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, Prag 2024.
- Horváthová, Jana: Who were the Czech Roma? Černá, Milena (red): *Life in Black and White*. Gallery, Prag, 2000, 92-100.
- Horváthová, Jana: Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí). *Romano džaniben* 12 (2) 2005, 63-84.
- Horváthová, Jana (red): "...to jsou těžké vzpomínky". *Vzpomínky romů a sintů na život před válkou a v Protektorátu*. Větrné Mlýny, Brno 2021.
- Hübschmannová, Milena: Inspirace pro rozvoj romstiny. *Človek a spoločnosť*. Vol. 3 No. 1 2000.
- Nečas, Ctibor: K profesní orientaci moravskoslezských romů a sintů. *Česky Lid* Vol. 89 No. 44 (2002), 343-350.
- Nečas, Ctibor: *Romové v Československé republice*. Masarykova univerzita, Brno, 1994
- Sadílková, Helena: Romani Teaching in the Czech Republic. Thurner, Erika, Hussl, Eizabeth, Eder-Jordan, Beate (red): *Roma und Travellers. Identitäten in Wandel*. Innsbruck University Press 2015, 191-203.
- Sniegón, Tomas: *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak History Culture*. Berghahn Books, New York och Oxford, 2014.

Mengels arkiv om ”zigenare” - Del 1. H.O. Schönbecks brev

Av Arvid Bergman

Under den större delen av 1900-talet brukar beteckningen ”zigenare” mestadels referera till de svenska-valakiska romerna samt finska romer. Men för den tidigare perioden finns det oftast luckor i den historiska framställningen av universitetsforskare. Forskaren och universitetslektorn Norma Montesinos Parra skrev i sin avhandling *Zigenarfrågan* att ”få dokument som uteslutande behandlar zigenare existerar för tiden mellan ca 1500 och 1800-talets slut.”¹

Personligen ser jag en problematik med ett sådant påstående eftersom jag menar att man riskerar att skjuta över fokus på de valakiska romerna, som inte existerade i Sverige förrän i slutet av 1800-talet. Sedan andra hälften av 1600-talet och fram till 1900-talet går det att hitta ”zigenare” i kyrkoböcker, folkräkningar eller dagstidningar som genealogiskt leder till dagens resande. Montesinos Parras avhandling publicerades 2002 och var skriven under en tid då det förmodligen var svårare än idag att förstå att resande är en grupp som historiskt har kallats ”zigenare”. Inte heller var det vanligt att det fördes seriösa diskussioner om en mer genomgående historisk framställning baserad på historiska källor.

Historikern Martin Ericsson skrev huvudsakligen om ”tattarfrågan” i sin doktorsavhandling år 2015. Han skrev då att redan år 1870 förekom beteckningen ”zigenare” i den officiella befolkningsstatistiken, men att det inte var känt vad som avsågs med termen.² Det finns alltså tydligt en lucka hos forskare när det gäller innebörden och bruket av beteckningen ”zigenare”, före de svenska valakiska romernas ankomst. De som inte sällan kallades ”ungerska zigenare” när de anlände till Sverige.

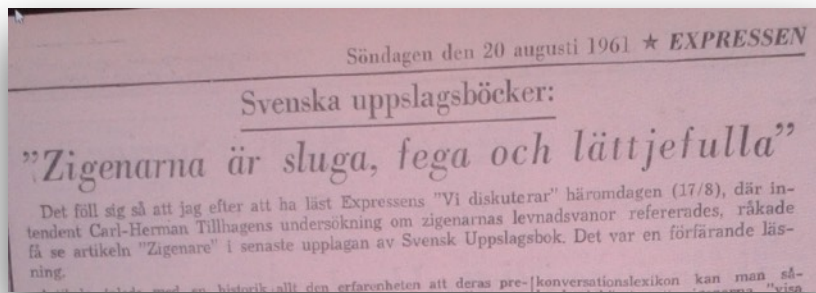
När jag för en tid sedan läste igenom gammalt inskannat arkivmaterial fastnade jag vid några detaljer i ett brev från Allan Etzler till Katarina Taikon. Brevet som var skrivet på 1960-talet var ämnat som ett ursäktsbrev eftersom en del av hans nedsättande motiveringar om ”zigenare” skrivits in i uppslagsverk. Etzler ville förklara för Taikon att han inte forskat om de ”äkta zigenare” som han uttryckte att Taikon tillhörde. Vidare beklagade Etzler att han givit en ”mörk bild” av den ”zigenska” historien, vilket också börjat få uppmärksamhet i svenska tidningar under början på 1960-talet.³ Etzler gav sedan några exempel på ”zigenare” som det gått bra för och nämnde en brevsamling som han upptäckt bara något år tidigare. Han beklagade att han inte hade upptäckt den när han skrev sin avhandling, som publicerades 1944. Han nämnde ett brev från en riksdagsman och präst vid namn H.O. Schönbeck, som skrivit om ”zigenare” som fått en ”lyckad” tillvaro i form av undervisning och i hans ögon ordningsamma förhållanden. I brevet påstods även att en kontraktsprost från Nosaby, i Skåne, till viss del skulle ha varit av ”zigenarbakgrund”.⁴

¹ Norma Montesinos Parra. *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Doktorsavhandling, Lund 2002. s 13-14.

² Martin Eriksson. Exkludering, assimilering eller utrotning. 'Tattarfrågan' i Svensk politik 1880-1955. Doktorsavhandling, Lunds universitet 2015

³ Lindberg, Jakob. "Zigenarna är sluga, fega och lättjefulla". Expressen 1961-08-20.

⁴ Allan Etzlers arkiv. Anteckningar om m.m. om tattare och zigenare. Ca 1940-tal. (ACC.NR 1981/038) B 1:2

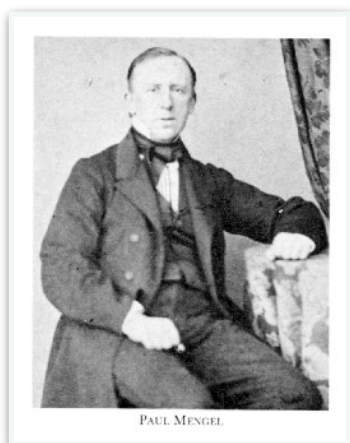

Denna artikeln i Expressen 1961 handlade om Etzlers fördomsfulla ordval, vilket sedan ledde till att han skrev ett brev till Katarina Taikon, där han också nämnde innehållet i Schönbecks brev.
Foto: Kungliga biblioteket.

När jag började mina efterforskningar, ledde de mig till Riksarkivet och i deras samlingar fann jag till min stora glädje att brevet Etzler nämnde återfanns i Paul Fritz Mengels brevsamling. När jag hade läst brevet från Schönbeck fick jag ett infall att titta bland några av de övriga breven. Plötsligt fann jag flera brev med avsändare från olika delar av Sverige som innehöll information om "zigenare". För att bättre förstå varför man hade skrivit om detta ämne tänkte jag att det vore värt att undersöka om det rentav fanns bevarade brev från Mengel till Schönbeck. På Kungliga biblioteket finns Schönbecks brevsamling bevarad och där kunde jag hitta ett brev från Mengel som berör "zigenare". I brevet som skrevs den 11 september 1868 skriver Mengel att han samlade material till en "skolografi" om de som kallas "zigenare". Han ämnade visa vilka de var samt hur och var de levde.⁵

I brevväxlingen mellan de två skrevs ytterligare ett brev den 27 december samma år. Där nämns socknarna Eds och Rölunda kopplade till "zigenare". Från forskningen på resandes genealogi och historia är det välkänt att de båda socknarna var kända platser där resande bodde under denna tid.

Vem var då Paul Frits Mengel? Jo, han föddes 1813 i Malmö och skulle komma att verka både som lantbrukare och skribent på olika tidningar, men också som verksam politiker. En av de större tidningarna Mengel skrev för var *Göteborgsposten* och det var antagligen därför han plötsligt ville fördjupa sina kunskaper om "zigenare" under 1860-talets slut. Zigenarromantik hade existerat under större delen av 1800-talet men vid tiden, runt 1860-talet, blev det plötsligt lättare att resa runt i Europa. Detta ledde till att folk i allmänhet nu kunde möta grupper som kallades "zigenare" oftare och på ett annat sätt än tidigare.

Bilden till vänster:
Paul Frits Mengel. Journalist och politiker som av någon anledning började intressera sig för "zigenare".
Foto: okänd, från Riksarkivet.

Bilden till höger:
Den ovan nämnde Henrik Olof Schönbeck 1810-1896 var både präst och politiker samt kollega till Mengel.
Foto: Okänd fotograf.

⁵ Henrik Olof Schönbecks brevsamling. Kungliga biblioteket. Brev från Mengel till Schönbeck 1868-09-11 samt 1868-12-27.

Schönbecks brev till Mengel⁶

Schönbeck verkar utifrån detaljerna i brevet att döma ha vara en bra iakttagare. Kronologin och minnen verkar stämma med andra samtida och jämförbara källor. Den 16 september 1868 skriver Schönbeck sitt svar till Mengel och delar med sig av sina erfarenheter från den tid då han började arbeta som kyrkoherde vid Hässlunda församling i Skåne. Det var på 1840-talet och han nämner specifikt att det bodde en "zigenarfamilj" och de hade några vallackare-familjer som grannar. Redan här är det intressant att se hans resonemang och att "zigenare" inte automatiskt kopplas samman med någon som är vallackare till yrket. Främst eftersom senare 1900-tals etnologer ofta per automatik har kopplat ihop resandegruppen med föraktade yrken, till vilket vallackare har sammankopplats. Schönbeck hävdade också att han senare inlett ett "utrotningskrig" mot dessa familjer så att de försvann från socknen.

Efter några år i socknen får Schönbeck veta att en "zigenarehustru" avlidit i Hösseröd, skriver han. Förmodligen åsyftar han den redan nämnda familjen. Han påpekade att flera "zigenare" hade sitt tillhåll i Hösseröd på den tiden. Fadern i familjen kallades av honom för Fredriksson och var enligt Schönbeck sjuklig och erhöll understöd av fattigvården i socknen. Mina efterforskningar visar att hans fullständiga namn var Fredrik Fredriksson. Han föddes sannolikt 1813 som son till Magnus Peter/Petter Fredriksson (f. 1783) och Brita Sofia (Maria) Busch/Bosch (f. 1782), och avled år 1854 i Hässlundas fattighus. Då jag inte har fördjupat mig närmre i deras anor är det oklart vilken av de större och mer klassiska resandesläkterna i 1700- och 1800-talets Skåne de tillhörde. Frun som nämndes ha dött år 1843 i Hässlunda, var däremot hans hustru, Maria Larsdotter Holmström. Hon föddes den 18 november 1812 i Ravlunda och av hennes dopnotis framgår att hon var dotter till Lars Andreasson /Holmström/ (f. 1761 i Harlösa) och hans fjärde hustru Anna Sofia Frisk (f. 1782).

Enligt brevet bad Fredrik Fredriksson kyrkoherden Schönbeck att bistå hans två söner med undervisning, vilket han gjorde. Han beskrev hur de introducerades till undervisningen på detta sätt:

" De voro vid mottagandet 9 å 10 år gamla och verkliga vildar. Om något av de andra barnen gjorde dem något för när voro de strax färdiga att mot dem använda knivar. Efter några månaders god behandling förändrades deras lynne så, att de därefter kunde räknas till de artigaste och lydigaste, men voro föga mottagliga för undervisning ehuru de visade sig mycket villiga och uppmärksamma mot lärarna."

Här kan man tyda några tecken på en stereotyp förhållning gentemot de resande. Vidare hade Schönbeck hört en pastor Nils Lovén berätta om hur svårt det hade varit att undervisa "zigenarebarn" vid Wendes regemente, där "zigenare" blivit värvade. Sedan nämner Schönbeck att det slutligen gick bra för de båda barnen. Den ena bildade familj med en torpardotter vid Hildesborgs gård i Skåne och den andra skrevs in vid Kronprinsens husarer i Helsingborg. När det gäller den äldre sonen, Olof Petter Fredriksson (f 1838), stämmer dessa

⁶ Riksarkivet. Paul Fritz Mengels samling. SE/RA/720711.

uppgifter överens med information från husförhörslängderna i Härslövs socken, där han var skriven med sin familj på 1870-talet.⁷

Angående utseende beskrev Schönstedt att dessa hade en "*starkt utpräglad tatarisk ansiktsbildning*". Här tolkar jag begreppet "*tatariskt*" som synonymt med "*zigeniskt*". Detta var trots allt år 1869, innan man hade börjat använda beteckningen "*tattare*" som något slags "*rasblandat*". Pojkarna beskrevs som små till växten men föräldrarna som "*ovanligt stora och vackra*".

Vidare lämnade Schönbeck en uppgift om ett beteende han noterat "*ziguenare*" ha när de färdades längs vägarna. När de stannade vid skiljevägar hade de tydligen lutat sig ner mot gropar och diken för att leta efter något. Fredriksson berättade för honom att de alltid brukade lägga en mindre träpinne för att visa vilket håll de begett sig. Spetsen på träpinnen visade åt vilket håll de hade färdats. Detta tillvägagångssätt för att hitta varandra längs vägarna berättas även i Bo Hazells *Resandefolket. Från tattare till traveller* 2002. Att grupperna manouche/sinti i Västeuropa använde sig av samma metod framgår både i skrivna källor och dramatiserat i en scen i musikedokumentären *Latcho drom* från 1993. Förutom att bilder om detta också visas i den norska boken om och med titeln *Tater-Milla* (1974), har även äldre resande i Sverige berättat för mig att det användes förr. På vår svenska romani heter det *kerä patrin*.

Om platser i Skåne nämner Schönbeck särskilt byn Skettilljunga i Västra Vrams socken, som ett särskilt tillhåll för "*ziguenare*". Men även Finja socken och de så kallade Piltahusen nämns. Detta stämmer överens med vad som är känt som resandeplatser i Skåne i historiskt källmaterial.

Schönbeck avslutar sitt brev med att berätta ett 40-/50-årigt gammal minne om en familj som besökt byn Riseberga. Det var familjen Brandt som "*ansågs som den förnämligaste*". Om mannen Brandt berättar Schönbeck:

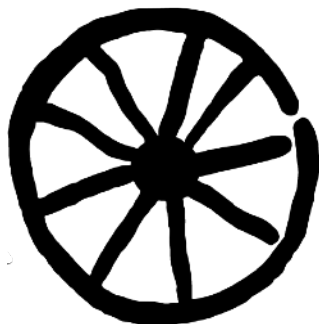
"...[Brandt] hade varit konstapel vid Wendes artilleri och deltagit i de närmast föregående krigen, hade tapperhetsmedalj och var då avskedad ur tjänsten. Han medförde hustru och två barn. Hustrun uppgavs vara nämndemansdotter från Kristianstadsorten och tillhörde icke zigenaresläktet. Hon hade ett ståtligt och stolt utseende och var prydd med många guldringar och en stor guldkedja om halsen. Aldrig steg hon ner ur vagnen förrän mannen först underhandlat och avgjort om logi. Mannen ägnade henne en dyrkan, som om hon varit ett högre väsende, och alla hennes önskningar vara för honom lag."

⁷ Härslövs kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13172/A I/30 (1871-1875). Sidan 140.

Denne Brandt är antagligen identisk, eller nära släkt, med Carl Magnus Brandt, som föddes på lillejulafton år 1805 i Riseberga och dog den andra juli 1831 i Nävlinge. Han var son till den så kallade "vandrande artillerikarlen" Anders Brandt (f. ca 1764), som under en tid var artillerist vid just Wendes artilleriregemente, och Helena (Lena) Holmström (f. 1767). I källorna där hans familj nämns stöter man konsekvent på personer ur kända resandesläkter som exempelvis Holmström, Lindgren och Ahlqvist. Detta visar på att familjen ingick i ett större sammanhang med romanifolk i Skåne.

Schönbeck avslutade med att nämna att vissa lokalt kända personer möjligen hade "*ziguenarbakgrund*", bl.a. en kontraktsprost i Nosaby som i "*härstammar i tredje led från zigenare*".

Det som är intressant att notera i dessa fall är att de som lämnade uppgifter till Mengel ej noterade valakiska romer på svensk mark. Därmed bekräftar historieskrivningen det som har porträtterats i tidigare artiklar här i Drabbrikan, nämligen att de resande vid denna tid benämndes som "zigenare". Den grupp som idag är den svenska valakiska romska gruppen kom först att resa omkring i landet senare och var just då ännu okända.⁸ Vidare kan nämnas att det finns ytterligare brev, som kommer från olika håll i Sverige, i detta nämnda arkiv. Vissa är mer utförligt skrivna medan andra är betydligt kortare. Men mer om det kan läsas i nästa nummer.

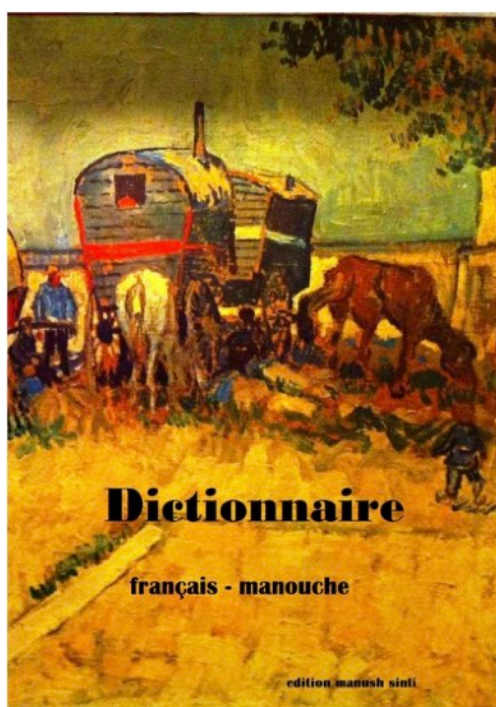

---

⁸ Drabbrikan. Nr 18 - December 2020. *Om begreppet zigenare*. Arvid Bergman.

En fransk romaniorordlista med svenska ord?

I vårt språkliga arbete samlar vi in ständigt in språkdata, främst från Sverige och Norge, men också från våra närliggande länder och deras historiska romanivarieteter. Härigenom kan vi se hur olika romanior överensstämmer respektive liknar varann i fråga om betydelse och uttal. När vi kan hitta och följa mönster i språkliga förändringar kan vi bättre förstå hur vår egna svenska romani har utvecklats över tid. Detta är en viktig faktor i revitaliseringen av vår romani. Nyligen stötte en av våra språkligt engagerade kollegor i Norge över en ordlista med titeln *Dictionnaire français - manouche*. På svenska blir titeln *Ordbok franska - manouche*. Nu kanske våra läsare hoppar till och tänker – *Vad är nu detta? Ännu ett nytt ord. Vad är manouche?*

Manouche eller *manousche* är kort och gott namnet på de romanitalare som sedan väldigt länge lever i Frankrike och de intilliggande västeuropeiska regioner där franska är huvudspråk. I grund och botten är de samma folk som i tyskspråkiga områden kallar sig *sinti*. I sin tur ingår de tillsammans med många andra grupper i ett större sammanhang, som utgörs av ättlingar till de första romanitalande följena som kom till Västeuropa i början av 1400-talet. Gemensamt för dessa grupper i Västeuropa är att man inte identifierar sig som "rom"/"roma". Vanligtvis identifierar man sig istället som antingen *kale*, *manouche*, *sinti* eller *romanichel*. I Finland används *kaale* och på Iberiska halvön *calé*. *Sinti* används från Italien upp via Slovenien, Österrike, Tjeckien och Polen till Baltikum. Alltså i länder och regioner där man historiskt har en betydande germanskspråkig befolkning. På de brittiska öarna kallar man sig *romanichal*, vilket är detsamma som den för grupperna

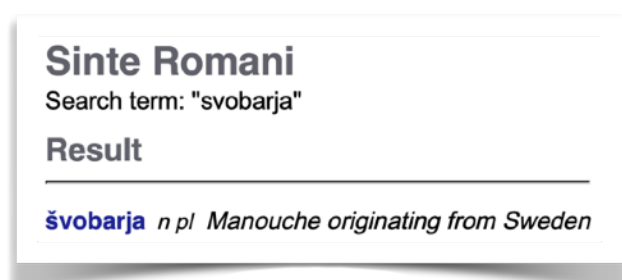
tidigare universella självbenämningen *romanichel*. Det är med andra ord samma självidentifiering som resande i Sverige och Norge kan använda på romani, nämligen *romanisell/romanosell*. På omslaget av den digitala ordboken står det dessutom *edition manush sinti*, dvs. utgåva (på) manush sinti.

Ingenstans anges vem som är författare till ordboken. Innehållet är enkelt utformat med två parallella kolumner, varav den vänstra består av ett franskt ord som har översatts till *manouche*, dvs. romani. Översättningen står i den högra kolumnen. Ganska exakt inrymmer materialet 1400 unika ord, men eftersom det finns dubletter eller varianter av några ord är antalet rader något högre. Vid en första anblick kan man konstatera att stavningen inte är konsekvent. Det används ibland skrivtecken som *š* för sje-ljudet, men ibland stavas ljudet på annat sätt. Därav kan man undra om listan är sammansatt av flera olika personer. En intressant anmärkning är att en mycket stor del av orden är låneord från olika språk. Det första man tänker på är naturligtvis franskan, men antalet låneord därifrån är försvinnande få – totalt ett tjugotal. I fråga om hur språket talas kan man däremot ana en tydlig påverkan från franskans uttal. Några

ord verkar komma från något slaviskt språk. Låneord från sådana språk är inte ovanliga, men några av de som finns här känns inte direkt igen från andra källor. En påverkan som däremot är massiv är från tyskan. Omkring 500 ord – dvs. ca 35 % eller ca 1/3 av orden – är uppenbart tyska låneord. De har förstås anpassats till språkets grammatik och uttalsmönster på olika sätt, men trots förändringarna går det knappast att missa att orden i själva verket kommer från tyska. Och om man ska dra analysen ett steg längre så kan man undra över om i vart fall inte ett 20-tal av orden kommer från skandinaviska språk. Kanske rentav från svenskan?

Svenska, norska och danska är liksom tyska germanska språk och ganska närbesläktade med varann. Förstås har tyska liksom andra språk många dialektala eller regionala variationer. Ger man sig idag ut i Tyskland eller Österrike och ska praktisera sin skoltyska blir man snart varse att tyska sällan talas exakt som i skolböckerna. Det finns mängder av skillnader mellan exempelvis låg-, platt- och högtyska. Eller mellan tyska som talas i Bayern, Hessen och Vorpommern. Och om man ser det i ett större historiskt perspektiv, så kan man också inkludera en rad gamla tysktalande regioner. Då inkluderas områden i norra Italien och Schweiz, dagens Österrike och Tyskland och områden i Tjeckien, Polen och upp till gamla Östpreussen. Alltså i dagens Baltiska stater. Inom detta vidsträckta område kan man räkna med många variationer av tyska språkets ord och uttal. Med det sagt så kan det inte tas för givet att ordformer som ser ut att vara skandinaviska former, i jämförelse med dagens standardtyska, inte har utvecklats från sådana regionala eller lokala varianter av tyska. Så varför då ens fundera över om orden skulle kunna komma från Skandinavien?

Jo, för att i en annan romaniuppteckning finns ordet *Svobarja* noterat. I översättningen står att det är namnet på en grupp *manouche* som har sitt ursprung i Sverige. Från historieforskningen vet vi att romanitalande individer, familjer och grupper kom till Skandinavien från kontinenten. Men hur det står till med rörelser åt andra hållet, från Skandinavien till kontinenten? Det vet vi inte lika mycket om. Kanske är det rentav fråga en sådan grupps språk vi ser i ordlistan. Åtminstone delvis. Då ingen författare anges är det svårt att sia om, men förhoppningsvis får vi en dag veta om så är fallet. Tills dess kan vi bara titta på innehållet som det är.

Ordens stavning

Först och främst kan det konstateras att orden ibland är skrivna med franska språkets stavning och ibland inte. Ljudet -ch-, som i tyskans *achtung!*, skrivs med ett -x-. Så brukar man oftast göra i romaniuppteckningar. Därtill stavas en del ord med bokstäverna -c-, -q- och -z-. Utan någon förklaring är det emellanåt lite svårt att förstå vilka ljud bokstäverna symboliserar, t.ex. när ordet *qxio* anges betyda åtta. Vanligtvis heter åtta – *oxto* (*ochto*) – på de flesta varieteter av romani, men av stavningen tolkar jag det som *kchio*, eftersom -q- på franska brukar motsvara ljudet -k-. Ett annat romaniord är *ica* som betyder 'hetta' och eftersom det uppenbarligen kommer från tyska *Hitze* (hetta) bör bokstaven -c-, i vart fall här,

tolkas som -ts-/-tz-. Sje-ljud stavas både med det slavisk-latinska alfabetets -š-, -sh- och antagligen med ett enkelt -s- i vissa fall. Romanordet för skuld är *doš* (*dosch*), men är i listan skrivet *dos*. Om det ska uttalas *doss* eller *dosch* är svårt att säga. Bokstaven -č- som också brukar användas finns endast i ett ord, vilket kan tyckas vara märkligt. Istället har man både skrivit -tch- och -ch-. Följden av den inkonsekventa stavningen är att det ofta är svårt att förstå hur orden är tänkta att uttalas, om man inte känner till dem sedan tidigare från olika romanivarieteter och är bekant med olika språk vill säga. I bakhuvudet finns samtidigt påverkan från franskan att tänka på. Att läsa materialet blir om inget annat en tydlig påminnelse om hur viktig en konsekvent stavning faktiskt är för läsförståelsen.

Ljutförändringar

Både inlånade och de ursprungliga orden visar på en rad ljutförändringar som är karakteristiska för just sinti-romani. En typisk sådan är att ord som börjar på vokalen -a- har förlorat det inledande a-ljudet, genom elision som det heter. Istället påbörjas med följande vokal. Exempelvis *a(n)dre* → *dre* (i, inne), *apre* → *pre* (på, upp), *angustri* → *gustri* (fingerring), *avel* → *vel* (komma). Som jämförelse kan man i baltisk, rysk och polsk romani notera att man i sådana ord ofta har lagt till ett inledande -j- och ordet *avel* har då blivit till *javel*. Även vokaler och konsonanter mitt i ett ord kan försvinna eller byta plats, exempelvis *barvalo* (*rik*) kan bli både *barballo*, *barvelo*, *bravelo* och *bravlo*. Ord som innehåller ett -v- har en tendens att få detta av ett -b- eller -p-. I synnerhet när det är avslutande ljud. De byts som regel alltid ut mot något av de två. Däremot gäller det inte inledande ljud, som första bokstav i ett ord, t.ex. *vavar* (annan) och *vali*, *valin* eller *voxli* (glas) förblir därför oförändrade. Därtill ersätter de två senare, -b- och -p-, ofta varandra. T.ex. kan man se förändringen i ord som *puv* → *pub* ~ *pup* (jord), *bov* → *bob* ~ *bop* (ugn) och *buxo* → *puxo* (bok).

Exempel på andra ljutförändringar är tyskans -ei-, som i *blei* (bly), blir till -aj-, *blaj*. Vokaler som -ö- och -ü- har blivit till -o- respektive -i-/-u-. Ljud som -pf- och -nk- har blivit till enkelt -p- respektive ng-ljud. Sådana karaktärsdrag och några därtill återfinns rakt igenom ordlistan.

När det kommer till påverkan som pekar mot franskans uttal så visar den sig som tydligast i att ord med som har ett inledande -h- saknar detta, i vissa fall. *Hostro* → *óstro* (vass, skarp), *havo* → *avo* (vilken) och *hoske* → *óske* (varför). Samtidigt har h:et behållits i ord som *heki* (häck), *hofa* (gård), *holdra* (fläder) och *hoza* (byxor). Överlag kan man ana att orden uttalas med ett franskt tonfall och melodik.

Varför vissa ljud har försvunnit medan andra har behållits är inte helt enkelt att beskriva, men det är förstås en följd av påverkan från omkringliggande kontaktspråk. Skillnader mellan hur olika ord stavas kan bero på olika saker. Den mest troliga är nog ändå att uppgifterna kommer från olika talare. Tänkbart är att en talares språk är starkare präglad av franskans ljudmönster än en annans. Men utan mer information om källan eller källorna till materialet är det förstås omöjligt att veta.

De tyska låneorden

Det minsta antalet tyska låneord är 460 st. Därtill kommer ett 50-tal som är en blandning av romani och tyska eller som rentav är skandinaviska ord. Det innebär att ca 36 % av orden är germanska och därmed troligtvis fullständigt obegripliga för den som saknar kunskaper i tyska eller med tyskan närliggande språk. Värt att poängtera i sammanhanget är att andelen låneord från enstaka språk, som i detta fallet tyska, i det stora hela speglar andra romanivarieteter ganska väl. Fast istället för att ha tyska låneord är de på samma sätt överfulla med ord från sina historiska omkringliggande värdspråk – som rumänska, polska, turkiska, makedonska, ryska, polska osv. Lingvisten Viktor Elšik har forskat på den slovakiska varieteten Selice-romani och skriver att varieteten innehåller 62,7 % ungerska låneord. Detta är också den huvudsakliga anledningen till att talare av olika romanivarieteter sällan kan förstå varandra i någon större utsträckning. Den andra anledningen handlar om grammatik och hur olika företeelser formuleras. I den här aktuella ordlistan finns dock inga fraser där några slutsatser kring sådant kan göras.

Av de tyska låneorden tillhör hela 89 % av ordklassen substantiv. Det tyska språket har tre genus för sina substantiv – maskulina, feminina och neutrala. Dessa böjs liksom i engelska språket med en bestämd artikel till bestämd form, men istället för en enda – som engelskans *'the'* – har tyskan flera. I grunden är det *'der'*, *'die'* och *'das'* i singular, men grammatiskt kan de också böjas i plural och olika kasus. Totalt används formerna *'das'*, *'dem'*, *'den'*, *'der'*, *'des'* och *'die'*. Det tyska språket är med andra ord ett ganska komplicerat språk. För den som har svenska som förstaspråk kan det rentav upplevas som mardrömslikt att försöka lära sig. Sinti-romani är med sina två former av bestämd artikel, i jämförelse med tyskan, lättare. Dess två bestämda artiklar är -o- för maskulina ord och -i- för feminina samt för båda genusen i plural.

Av de inlånade orden så är 44 % maskulina och 42 % feminina, i sin tyska grundform. En systematisk analys visar att orden i flera fall har bytt genus, dvs. kön. Hela 37,7 % av de maskulina orden har nämligen fått en romaniändelse som i denna varietet är feminin, nämligen -a, istället för den maskulina -o. Just här skiljer sig också varieteten från många andra varieteter, som har -i som feminin ändelse på substantiv. Om man tittar på hur det ser ut åt andra hållet så kan man konstatera att endast 9,8 % av de feminina tyska orden har blivit maskulina på romani, med ändelsen -o. Alltså finns här en tydlig tendens för maskulina tyska låneord att bli feminina romaniord. De neutrala orden har å andra sidan fördelats ganska jämt och fått mer jämt fördelade genusändelser, -o och -a.

Schleifstein (slipsten) → *slejfetejno*, *Kreuz* (kors) → *kjeco*, *Kugel* (kula) → *kugla*, *Freude* (glädje) → *frejda*, *Lauch* (purjolök) → *lauxo*, *Weihe* (ormvråk) → *vehja*, *Täppisch* (matta) → *tapi*, *Stacheln* (tagg) → *štala*, *Ordnung* (ordning) → *ortunga*, *Nudel* (nudlar) → *nudli* [pl.], *Hammer* (hammare) → *amro*, *Graf* (greve) → *grafo*, *Eisenbahn* (järnväg) → *ejzbana*, *Birke* (björk) → *pirka*, *Berg* (berg) → *barga*

Förutom substantiv har man också lånat eller skapat ord i andra ordklasser. Exempelvis är adjektivet *vuleno* (av ull, ylle-) skapat av *Wolle* (ull), som har fått romanins maskulina adjektivändelse -no.

En bilmekaniker heter *vageskro* av tyskans *Wagen* (bil, vagn) → 'vago' och romaniändelsen *-skero/-skiro*, Typiskt för sintiromani är att korta detta till *-skro*. Ändelsen beskriver att en person som sysslar med, arbetar med, ansvarar för eller på annat sätt är knuten till det som grundordet avser.

När det handlar om arbeten har man i flera fall lagt på romaniändelsen *-ari*, t.ex. i *cirkari* en "cirkusman" av och *meckari* av *Metzger* (*slaktare*).

Verben i listan är så få att de kan räknas på fingrarna. De är bland annat *chinava* (skära), *kerava* (göra), *tcheav* (gå), *tchurav* (stjäla) och *natchav* (fly, rymma). Ett par av dem förekommer i 2-3 exempel med ordet *me* (jag) före. Ordet *prasta* har samma grundform och betydelse som i skandinavisk romani – att springa. *Kamo* är översatt till jag älskar och *gojoi* till att gråta. Det senare brukar skrivas *de goli/goji* (ge skrik/ oväsen) och är samma ord som den skandinaviska romanins *gola*, som både betyder att föra oväsen, skrika och gråta. På senare år har det kommit in i den svenska slang med betydelsen "att skvallra".

Sinti-romanin brukar omtalas som en varietet, men den har liksom andra språk sina inbördes dialektala skillnader. En sådan är böjningsändelserna. Verben ovan har i böjningsformerna *-av/-ava*, vilket betyder att de är skrivna i 1:a person singular eller jag-form. Ganska ofta brukar orden skrivas i 3:e person singular (han, hon, den, det) som har ändelserna *-el/-al*. Ändelsen med *-v*-ljudet är en konservativ form som har förändrats till *-b-*, *-p-* eller också *-au/-ou-* hos många talare. Exemplet *me chinav* (jag skär) blir ofta istället uttalats som *me chinab*, *chinap*, *chinou* eller *chinou*. Den sista formen är sannolikt den som förekommer i ordet *kamo* → *kamou* (jag älskar). Varför *prasta* (att springa) är skrivet utan personlig ändelse eller tillsammans med *me* (jag) är svårt att säga. Hos det enda verb som skrivs i tredje person, som har ändelsen *-el/-al*, har sista bokstaven fallit bort *khandel* → *khande* (stinka)

Mina funderingar om att innehållet kanske inte kommer från en uppgiftslämnare, men flera, stärks av att ordet för ugn både skrivs som *bov* och *bop*. Rimligtvis är det två olika personers tal som speglas här.

Romaniord strukturerade efter tyskan

Puxtikoruk anges betyda 'aubergine', men det är sannolikt ett missförstånd. Rotordet *puxo-* betyder nämligen 'bok', av tyskans *Buche*. Med ändelsen *-tiko* bildas en adjektivform och *puxtiko* betyder då "bokig" eller "bokigt" eller som man säger på svenska "av bok" eller "bok-". Likaså är adjektivet koppar *kubretiko* av tyskans *Kupfer*. Det handlar nämligen om träslaget bok och inte en läsebok. Ordet *rukk* betyder nämligen 'träd'. Därför blir den logiska betydelsen 'bokigt träd', alltså 'bokträd', som på tyska heter *Buchenholz* och är strukturerat efter samma princip. Här kan man tydligt se hur romanin speglar tyskan. Vissa ord är en språklig mix av romani och tyska, som t.ex. *suplada* (sylåda) som en sammansättning av romanins *sup* (*synål*) och tyskans *Lade* (låda). Detta speglar förmodligen ordet

Nählade, av *Näh* (nål) och *Lade* (låda) – alltså 'nål-låda', verkar ha använts i äldre sydtyska dialekter. Ordet för likkista är *todelada*, som är ett ord konstruerat av tyskans *Tod*- (död) och *Lada* (låda) – dvs. "dödslåda".

En stor del av orden är ren tyska som egentligen har fått ganska små förändringar. *Schaumlöffel* (Hålslev) → *saomefla* och *Guten Morgen* (God morgon) → *Gutamurja*. Detta påminner ganska mycket om jiddish. Ett nytt material på Skolverket har titeln '*Dos jor ojf jidish*', vilket betyder 'Året på jiddish'. På tyska skulle det bli '*das Jahr auf Jiddisch*'. Likheterna mellan hur sinti-romani och jiddish använder tyska är slående. Ett av de mer oförändrade orden är det för Jul – *Vajnaxta* av tyskans *Weinacht* – som är detsamma som den skandinaviska romanins *Vinatta*.

Spår från andra språk än tyskan

De franska orden är omkring 25 st till antalet. Deras ringa omfattning kan sannolikt kopplas till att uppgiftslämnarnas historia i franskspråkiga områden bör vara ganska kort. Tematiskt sett går det inte dra några större slutsatser med ett så litet antal ord. Bland de franska orden finns *pacages* → *pakazi* (betesmark), *[avant]-train* (framvagn) → *trena*, *procès* (rättegång) → *prose*, *vendanges* (vinskörd), *commissions* (ärenden, inköp) → *komisioni* och *lacet* (skosnöre) → *îase*.

Ordet *khorni* (horn) kan både vara från tyskans *Horn* och franskans *cornes*, som båda betyder horn. Här kan noteras en intressant detalj, nämligen att de övriga fyra franska låneorden som i sin originalform har ett avslutande -es – *vendanges*, *commissions*, *accompagnés* och *pacages* – har i romaniordet fått ett avslutande -i. Det ser med andra ord ut att kunna finnas ett samband mellan romaniordens struktur och dess ursprungsspråk och form. Därmed är det förmodligen det senare som är grund till ordet *khorni*.

Ord som *lamé* (knivblad), *vendanges* (vinskörd) och *meloni* (melon) kanske är en antydning om att talarna kunde ta arbeten inom jordbruket. Att penningvalören franc förekommer som *franko* är ganska självklart och att franskans '*fin*' har blivit till *fajn* likaså. Sinti-romanins ord för gren är *asta/nasta* och finns i listan med formen *nasta*, men även som *brajstra* av franskans *branche*.

Ord som *ókna* (fönster), *sunka* (skinka) och *kločka* (fjäderfä) kommer från något slaviskt språk, fast det senare betyder förmodligen ruvhöna. Även en maträtt som heter *zaskrumpir* är nämnd och liksom ordet *kusto* (kraftig, robust) pekar det mot balkan-slaviska språk. Det gör också ordet för servett – *salfeta*. Förvisso pekar det även mot italienska, men inga andra italienska ord finns och på serbiska heter det *salveta*. Eftersom ordet *more*, som har rötter i grekiskan, framförallt används som tillrop på Balkan är dessa en starkare kandidat än italienskan. Något överraskande finns det upptaget i listan över *manouche*-ord.

Skandinaviska eller rentav svenska ord?

Omkring ett tjugotal ord som finns upptagna i ordlistan har former som kanske snarare pekar norrut än österut. Alltså mot ett ursprung från skandinaviska språk istället för tyskan. De skandinaviska språk är som tidigare nämnt besläktade med tyska. Därtill är tyska ett språk med många variationer och dialekter. I min jämförelse har jag utgått från större dialekter av tyska. Därför kan det mycket väl finnas dialektala ord som ligger närmre de skandinaviska och som romaniorden har hämtats från, men jag som inte har kunna finna.

Anledningarna till att ens fundera över ordens ursprung är flera. För det första vet vi av historiska källor att romanifolk har rörts sig över stora områden. Till Norden har vi haft ett historiskt inflöde av romanifolk från kontinenten, men vi har förstås också haft ett utflöde. Både genom 1600- och 1700-talets deportationer och säkerligen även genom frivillig förflyttning. Vi kan exempelvis se att namnskicket hos förfäderna till dagens resande i Sverige och i Norge än idag existerar på kontinenten. Då just hos grupper som den här aktuella. Därtill finns mängder av språkliga och kulturella likheter. Vi kan konstatera att vi alla ingår i en större gemensam språkligt, kulturellt och etniskt baserad sfär. Och kanske vi inte alltid är så långt från varandra som vi föreställer oss? Ur denna aspekt är den aktuella språkliga källan intressant.

Som utgångsläge i analysen har en rad aspekter vägts in. Tyska språkets inre mångfald över tid är en. Hur ljud förändrats när de har tagits in i romanin från tyskan är en annan. När i tiden orden kan passa in är en tredje, och så vidare. De starkaste argumenten för ett eventuellt skandinavisk-språkligt ursprung är:

1. att ord har bevarat ett s-ljud där både tyska grundord och romaniformen av tyska låneord som regel istället har ett sch-ljud.
2. att nordiska former av ord som i tyskan har vokalerna -e- och -a- istället har -o-. Det finns inga tendenser på ljudförändringar från -a-/-e- till -o-.
3. att ordens betydelse överensstämmer bättre med den svenska än den tyska.

Utifrån dessa punkter kanske *ola* (ål) hellre kommer från skandinaviskans språks ål än tyskans *Eel / Aal*? På samma sätt påminner *tubaka* (tobak) mer om skandinaviska språks *tobak* än tyskans *Tabak*. Om det skulle heta *Tobak* på tyska så skulle det nog förr uttalas som med -å- än med -u-. Detsamma gäller ordet *longo* (lång) i förhållande till svenskans lång respektive tyskans *lang*.

Andra ord är *grulëgo* (krullig), *filo* (föl), *zila* (sele), *štrak* (rak), *svoligo* (svullen), *svogari* (svåger), *smal* (smal), *štega* (stege), *polo* (påle), *teka* (täck), *slagari* (hovslagare), *roka* (jacka, kavaj, rock), *tila* (tilja, plank), *lejdigo* (ledsen, sorgsen), *los* (loss).

De flesta av orden har förmodligen tyska motsvarigheter, men man kan fundera över deras ursprungliga betydelse kontra romaniordets översättning. Tyskans *Rocke* betyder exempelvis kjol, vilket skiljer sig

drastiskt från romaniordets översättning. Förstås kan ordet haft en annan betydelse i äldre tid, eller i vissa dialekter. Överlag ger orden en känsla av att skilja sig från de övriga tyska ordens betydelse och form. Kan exempelvis ett tyskt mjukt -d- bli till ett hårt -t-? Hur ser de övriga tendenserna ut i språket? Skulle *poro* (pujolök) inte kunna tänkas vara danskans *porre*? För franskans *poireau* skulle väl enligt språkets ljudutvecklingsmönster bli till *pojro*? Och på tyska heter det *Lauch*. Fast kanske finns det dialektala tyskt ord där purjolök heter något med roten *por-*?

Andra språkliga skillnader och likheter

Förutom likheter finns också direkta skillnader. Vissa skulle leda till missförstånd i tal och skrift. *Vettra* är oväder och storm istället för som hos oss – väder. *Rebi* skulle jag tolka som *repi*, en förkortning av *repani* – rova eller rotfrukt. Hos *manouche* betyder det vinrankor. *Misto* (gödsel, dynga) kunde misstas för *mishto* (bra, väl) och *patri loba* som *patri-lova* – "blad-peng", dvs. sedel. Trots ordet *loba* betyder det bara löv och blad. Kaffe heter inte *melli* utan *melh*, som också är ordet för "smuts". Ordet *bhasha* är nog samma som vårt *bascha*, men betyder här tala och diskutera istället för att skälla. *Mija* betyder här utmattning och trötthet, men skulle nog tolkas som *mijach* (ond) eller som längdmått för mil, *mijan*.

Bland likheterna är det framförallt romaniordens överensstämmande betydelse och form. Skillnader är få och rör främst våra regioners samhällen, natur osv. Det som inledningsvis påpekades om västeuropeiska grupperns självidentifiering speglas i ordlistan. *Rom* har översatts till *homme tsigane* ("zigenisk" man) och *mari* (make). Pluralformen *roma* har översatts till *hommes* – män. Ordet *Cel* har översättningen *Le Peuple Tsigane Romani* – "folket zigenare romani", dvs. romanifolket. Språkforskare kopplar ordets ursprung till äldre slaviska språk rot *čelo-*, som anses haft betydelsen släkte, stam eller grupp. Idag finns ordet bland annat *čelovek* (ryska), *človek* (tjeckiska) och *čovek* (serbiska), för att nämna några, med betydelsen människa. Detta bekräftar att vår egenbeteckning *romanisell* är mycket gammal och vida förekommande självidentifikation med betydelsen romani-släkte, romani-stam eller romani-folk.

Att analysera romaniordlistor är alltid intressant, fascinerande och lärorikt. Innehållet visar ofta mer än man kan föreställa sig. Bakom orden döljer sig en djupare berättelse var språkets talare har vistats och vilka slags liv de har fört. Ju fler ord eller annan påverkan man kan se från ett språk, ju längre tid har talarna vistats där det talades. Finns det å andra sidan inga spår från ett specifikt språk, då har man ingen historisk koppling till regionen där det historiskt talas. När man utifrån detta perspektiv titta på sitt eget språk, då kan man också förstå och tolka sin historia på ett djupare plan.

Jon Pettersson

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.